

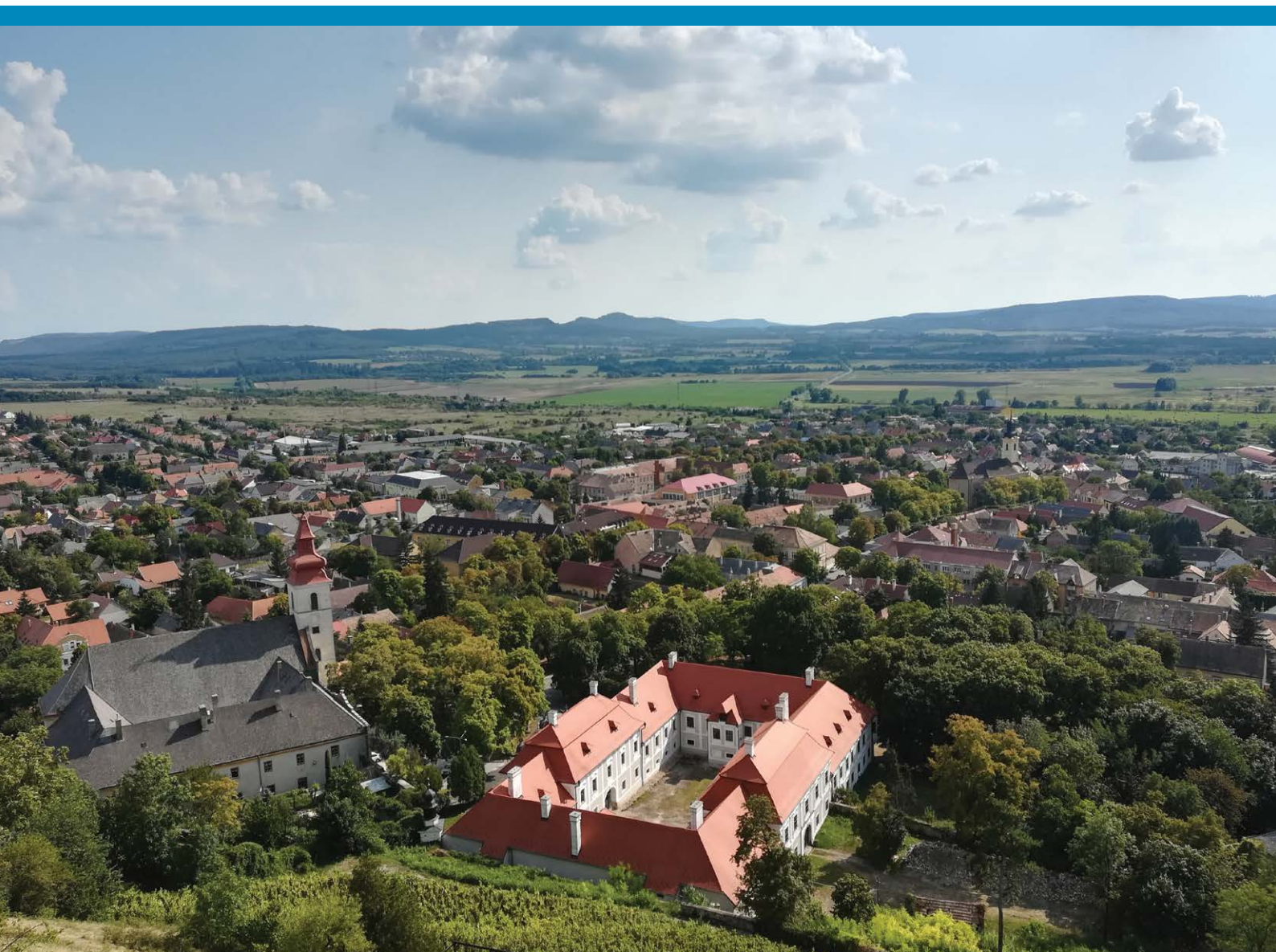

2019 • 5

LXXII. évfolyam • május

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente (vezető szerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

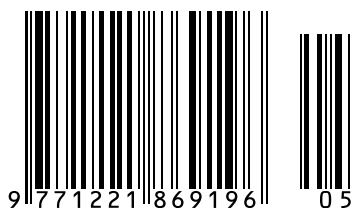
Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

9 771221 869196 0 5

Tartalom

Péter István: Ki asszonya a „Mi Asszonyunk”? 3

enciklopédia

Miklósi-Sikes Csaba: Erdélyi tájak, emberek Kisfaludy Sándor életében. 4

emlék-lapok

Fülöp László: I. Rákóczi György agarairól 11

galéria

Jánó Mihály: Szélfegyverek Barabás Miklós önéletrajzához (2.). 14

Suba László: Bibliai gondolatok a művészetben. 19

könyvesház

Máriás József: Egy újszülött és ami mögötte van. 21

tudomány

Pethő László: Heller System, avagy egy találmány nagyívű karrierje 24

színpad

Nászta Katalin: Műsorfüzet-lapozó 28

Kocsis Kitty: Kájoni János 390 30

Lapszámunk szerzői:

Fülöp László – ny. egyetemi tanár, Kaposvár
Jánó Mihály – művészettörténész, Sepsiszentgyörgy
Kocsis Kitty – újságíró, Csíkszereda
Máriás József – ny. újságíró, Nyíregyháza
Miklósi-Sikes Csaba – muzeológus, helytörténész, Sümeg
Nászta Katalin – színművész, Sepsiszentgyörgy
Péter István – református lelkész, egyetemi oktató, Kolozsvár
Pethő László – szociológus, ny. egyetemi docens, Jászberény
Suba László – szobrászművész, Torda

Címlapon a sümegi látkép a püspöki palotával. Demeter Zsuzsanna felvétele.
A hátsó borítón Barabás Miklós *Vásárra induló román család* című festménye.

Hibaigazítás

Lapunk márciusi számában, A Múzsza és az Énekesnő című írásunk leszarmazási táblázatában Venter Ilona helyett Gencsi Nagy Anna olvasandó.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Ki asszonya a „Mi Asszonyunk”?

Az idei húsvétot nemcsak Nagycsütörtök és Nagypéntek, de Nagyhétfő is megelőzte... Lélegzetvisszafojtva hallgatták és nézték világszerte a közel 400 tűzoltó viaskodását a lángokkal, hogy megmentse a világ egyik legismertebb épületét, templomát, turisztikai látványosságát: más és más jelentőséggel bír Párizsban a Szajna Île de la Cité nevű szigetecskéjén közel nyolcszázötven éve épült Notre-Dame-katedrális. A francia hatóságok még tűzoltás közben igyekeztek megnevezni a katasztrófa okát, sietve megelőzni a találgatásokat, gyanúsítgatásokat, miszerint más vallású bevándorlók bosszújából csaphattak fel a lángok. Az amúgy is zaklatott, naponta sárga mellényben tüntető/zavargó francia közvéleménynek most nincs szüksége többletfeszültségekre...

A valóban hajó nagyságú, ám öt hajójával mégis világszerte páratlan ikertornyos hajlék egyszerre mintegy 6000 hívőnek képes helyet adni Isten színe előtt, Krisztus keresztje alatt, Mária közelében.

A szemtanúk is összerokkadtak, amikor a fő- és a kereszthajó képzeletbeli metszéspontján ágaskodó „huszártorony” közel száz méter szédítő magasságából a lángok martalékaként beleroskadt a boltívek ölelésébe. Vele együtt omlott a katedrális kúp alakú tornya. Az egykoron közel ezeröt száz tölgyfából készült tetőszerkezet kétharmada megsemmisült.

Majdnem kétszáz évig épült: alapkövét III. Sándor pápa 1163-ban fektette le, de csak 1345-ben sikerült felszentelni. Már menet közben korrigálni kellett a tervet, mert a „karcsú asszonynak” megálmodott épület hatalmas méretű kövekből összerakott gótikus falait a világon először alkalmazott módon támfalakkal kellett megerősíteni, hogy megtarthassák a rájuk nehezedő súlyt.

Faragott kőcsipkéi, akár a vert csipke: leheletkönnyűek. Homlokzatát faragott alakokkal díszített oszlopsor emelte ki, színes rózsablaka tízméteres, a díszes ólomüvegeken beszűrődő napsugarak csodálatos fényben fürdették meg a templom belsejét. Orgonája – a Le grand Orgue – méretében, hangzásában egyaránt lenyűgöző. Már 1730-ban úgy érezték, hogy a hatalmas belső térnek nagyobb „tüdőre” van szüksége, így XVI. Lajos utasítására ötmanuálosra bővítették, és 46 regiszteren közel 7800 síppal szólaltatta meg az isteni zenét. Nem véletlenül tekintették a világ egyik legjobb hangszerének. A templom mérete, fénye, zengése, csillogása az egyház diadaláról tett vallomást. Tanúja volt őszinte hitnek és tagadásnak, hűségnek és árulásnak, szeretetnek és gyűlöletnek, háborúnak és békének. A reformáció idején Franciaországban a kálvini teológiával együtt terjedt a feszültség a protestánsok és katolikusok között. 1570-ben a saint-germaini szerződésben a hugenották először „visszavonhatatlan” engedelményeket kaptak. Az anyakirályné a felek békítésének jegyében leányát, Valois Margitot feleségül adta Henri de Bourbonhoz, ám a „Mi Asszonyunk” templomában tartott esküvőn jeles katolikus és protestáns személyiségek összegyűltére sem jelent meg a vőlegény a római katolikus szertartáson 1572. augusztus 18-án. Látnia kellett a két nappal később a „Szent Bertalan éji mészárlás” hugenotta áldozatait, menekültjeit. Igaz, hogy csak tanúként, mert az öldökléshez a jelet a Saint-Germain-l’Auxerrois-templom harangja adta meg.

Hallhatta 1593-ban IV. (Bourbon) Henrik híressé vált mondatát – „Párizs megér egy misét” –, amikor uralmát csak akkor ismerte el a pápa, ha katolikus hitre tér. Megérte azt is, amikor a hitgyakorlatában protestáns király kiadta a széleskörű vallásszabadságot hirdető nantes-i ediktumot, ám „Mi Asszonyunk” megmaradt katolikus szertartású helynek, mert Párizsban továbbra is tilos volt protestáns istentiszteletet tartani.

A későbbi korok okozta sebek miatt többször szorult felújításra. Nem annyira a kövekben esett sérülések voltak a mélyebbek – amikor például az 1789-es francia forradalom idején a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jegyében „felvilágosuló tömeg” megrongálta a művészi szobrokat, legtöbbször összetörve a fejét –, hanem sokkal kártékonyabb esemény volt, amikor az 1792. szeptemberi mészárlások idején a papságot végezték ki, úzték szanaszét a tomboló szabadság jegyében. Hamarosan új rendeltetéssel ruházták fel: az „Ész Temploma” nevet kapta 1793 novemberében, mint az újonnan bevezetett ateista „Értelem/ráció kultusz” fellegvára. Ierombolták régi oltárait, és helyükbe a „Szabadság”-nak emeltek oltárt, majd az „egyenlőség hamvain” koronáztak benne császárt is 1804. december 2-án I. Napóleon személyében. Végül a rombolás fölött győzött a józan ész, és 1845–1878-ig eredeti állapotába visszaállították.

A tűzesetkor az elvilágiasodás következtében megfogyatkozott hívek csoportja imával kísért a tűzoltók munkáját. A csak műemlékként rátekintők a pótolhatatlan muzeális értékek megsemmisülés miatt gyászoltak. Milliomosok nyitották meg látványosan a zsebüket, Európa polgárai, kormányok, önkormányzatok ajánlottak fel kisebb-nagyobb összeget az újjáépítéshez.

Macron elnök határidőt szabott: öt éven belül vissza kell állítani a felújítási munkálatok alatt levő katedrális. Egy híres francia építész szerint technikailag lehetetlen. A szükséges faanyag meglenne, de a szakszerű szárítás nem egyszerű: a faanyag évente egy centimétert száradhat, így például a 60 centi vastag gerendáknak hatvan évig kellene száradni, hogy megfelelők legyenek.

Aki látta, el nem feledheti. Aki imádkozott benne, az szívében, lelkében hordozza. Aki eredeti rendeltetésének megfelelően megépíti, az nevezheti majd „Mi Asszonyunknak”.

Lehet, hogy a fejlett civilizáció és technológia korában sem könnyű templomot építeni?

Erdélyi tájak, emberek Kisfaludy Sándor életében

Család és pályakép

Sümegegy falakkal kerített belvárosában, anyai nagyszülei kúriájában látta meg a napvilágot a kilencgyermekes Kisfaludy család elsőszülöttje, aki a 1801-ben *Himfy szerelmei* című kötetével valósgal berobbant a magyar irodalmi életbe. Hegedűs Géza szerint „a 20. század első két évtizedében nem volt ismertebb, népszerűbb és nagyobbra tartott magyar költő Kisfaludy Sándornál”.

Gyermekéveit egy keményjellemtű atya és visszahúzódó, a gyermekágyat gyakorta felkereső anya féltő szeretetében töltötte Sümegegyen és Téten. Következtek a győri és pozsonyi iskolás évek, ahol, bár jurátusnak tanult, a szülői akarattal szemben a feléledőben levő nemzeti érzést kifejező színház hatására a katonai, illetve az irodalmi pályát választotta. Vágyát, a nemesi testőrség tagságát, anyai nagymama, Sándorffyné Tarányi Terézia (1716–1790) közbenjárására – igaz, egy székelyföldi kitérővel – sikerült elérni. Bécsben a magyar nemes ifjaknak az örömtől egyáltalán nem tartózkodó életét élte. Viharos szerelmei között tudhatta Mária Terézia leányát, a nála 30 évvel idősebb Krisztina főhercegnőt, vagy a kor leghíresebb balerináját, az olasz származású Medina Máriát, akik mellett még hosszú a sora azoknak a táncosnőknek, akik csak a színpadon voltak kezdők. A császárváros ugyanakkor a formálódó magyar értelmiség kohója volt. A magyar mellett olasz, német, latin, francia nyelveket beszélő hősünk itt találkozott először irodalmi nagyságaink remekeivel, került kapcsolatba a színház és az opera világával, ismerte meg a zenei élet élvonalát jelentő Beethont, aki – ha közvetve is – a leendő költő nevét európai magasságokba emelte.

Ez a történet ugyanis szorosan összefügg Kisfaludy életregényének „legszebb, legpoétikusabb” emlékével, a fiatal testőr és jövendő neje, Szegedy Róza szerelmének a badacsonyi szüreten történt ébredésével. Az 1801-ben megjelent *Himfy szerelmei* első kötetének, a *Kesergő szerelmei* megírásakor ezeknek a napoknak emlékének ihlette a költőt, amelynek 71-ik versszaka megegyezik a *Magyar szüretelő ének* dal-, és verssoraival, ami – bármilyen hihetetlennek tűnik – elindítója volt Beethoven azon zeneművének, amelyet napjainkban *Örömóda* címen, Európa himnuszaként ismerünk.

1796-ban kénytelen volt megválni Bécstől, mivel a gárdától a milánói vár védelméhez rendelték. Indulása előtt megkérte Szegedy Róza kezét, aki „hidegséget mutató viseletével”, bécsi nőügyei miatt, kikoszarozta a testőrt. Úgy tűnik, a kudarc csak átmenetileg viselte meg. Itáliába vezető útjáról naplót vezetett, ahol – többek között – a női bájok vidékenként változó sajátosságairól elmélkedett, miközben szerelmi kalandok sokaságával „mulattatta magát”. Ezekről írt beszámolóit olyan őszinték, hogy helyenként a pornográf irodalom sajátosságait sűrölik. Milánó várában Kisfaludy a következőképpen panaszkodik: „se könyv, se nő”. A védőket a franciák hamarosan megadásra kényszerítették, Kisfaludy fogságba került. Sorsa egy francia kisvárosba, Draguignanba vetette, ahol megismerte D’escalpon kisasszonyt, akinek Petrarca iránti vonzalma és irodalmi ismeretei szilárdabbak voltak erényénél, úgyhogy a fogoly minden tekintetben sokat tanult tőle. Napjai szolidan teltek hegedüléssel, néha helyi fiatalokkal kvartettezve, vagy – mint naplójában írta – „a francia nyelv gyakorlásának kedvéért valamely ismeretes

Kisfaludy Sándor (1772–1844) arcképe (Simó Ferenc festménye, 1828. Forrás: MTA gyűjteménye)

Kisfaludy Sándor és Jósika Miklós emléktáblája Etéden (A szerző felvétele)

házba” is eljárt „fecsegní”. Himfy dalainak első szerelmes strófái ott születtek. Mondják, Liza főhősének alakja a költő számos szerelmének szintézise, s csak az utókor fals romantikája tolta azt Szegedy Róza irányába. Olyan kérdés ez, mely máig megosztja a szakma véleményét.

Szabadulása után megvált katonai rangjától, majd hazatért. Kiengesztelte szerelmét, akinek 1800-ban kegyeit is elnyerte. Házas emberként életvitele radikális fordulatot vett. Monogám életet élt, ifjúkori csapongásait az egymást követő irodalmi művek sikerei váltották fel, miközben kitartóan a magyar nyelv hivatalos elfogadtatása mellett kardoskodott. Nyomatásban megjelent műveinek száma eléri a negyvenet. Páratlan sikereinek titka abban rejlik, hogy egy olyan időszakban írta műveit, amikor az állam nyelve a német, az egyházi a latin, míg Kisfaludy magyarul írt sorait a szerelemről szólva, a nők titkolt álma- it fogalmazta meg. Az ezt követő regéi – szám szerint 19 – a régi dicső múlt teteteinek felemlégetésével a férfiszíveket dobbantotta. Elismertségét jelzi, hogy Regéit 1818-ban Marczibányi-díjban részesítették, melynek összegét a költő öccse, Kisfaludy Károly (1778–1830) által alapított első magyar irodalmi folyóirat, az *Auróra* elindítására ajánlott fel. 1828 telén részt vett a MTA szabályzatát előkészítő bizottság működésében, amelynek nyelv- és széptudományok osztályának rendes tagságát is elnyerte 1830-ban.

Kisfaludy tipikusan a nemesi világ elvárásai szerint élt és alkotott, életműve is annak szellemiségét tükrözi. Csak hogy felette (is) eljárt az idő. Már Kazinczyval lefolytatott vitája is ezt jelzi, aki az írást művészi gesztusnak tekintette s vallotta, hogy lényegében csak jó és rossz irodalom van. Ez ellentétben állt Kisfaludy nézetével, aki az írói munkásságot olyan hazafias cselekedetnek látta, melyet a hozzá hasonló nemes embernek nem illik megkritizálni. Talán ebből is fakadt a sümegi íróegyesítés elkötelezettsége hazája iránt, továbbá népe nyelvének mélységes tisztelete, melyet egy életen át szolgált. Munkássága a hazai irodalomban egy olyan újszerű szemléletet hozott létre, ami a romantika kibontakozásához vezetett. Ezen gondolatok jegyében szervezte 1832-ben Dunántúl első kőszínháza építését Füreden, ahol magyar színészek magyar műveket játszottak, és úgyszintén ő volt az, aki a közigazgatás német nyelvű szakszótárát fordította magyarra.

Felesége 1832-ben történt halála után – a Sümegi Kaszinó létrehozásán túl – a közélettől fokozatosan visszavonult, s jobbra sümegi, badacsonyi és somlói szülőit művelte. Még megadatott neki egy újabb házasság, amikor egy nála 40 évvel fiatalabb leányt, Vajda Amáliát vette nőül. A rokonság köreiből sok vitát kiváltó nász csak rövid ideig tartott. Úgy tudni, a hölgy megfázott a templomban, és egy év házasság után

tüdőgyulladásban elhunyt. Harmadszor is meg akart nőszülni, Mihály öccse, Teruska nevű tizenéves lányát szemelte ki magának, de szándékáról állítólag Deák Ferenc beszélte le azzal, hogy amikor az idős költő megkérte tőle, hogy ha feleségül venné a lányt, szerinte remélhet-e utódot, mire a haza bölcse azt válaszolta: „reményleni nem remélhetsz, de félni félhetsz tőle”.

Kisfaludy Sándor utódok nélkül, magányosan hunyt el 1844. október 28-án. Haláláról a hazai és külföldi lapok sokasága megemlékezett, temetését a veszprémi egyházmegye akkor legismertebb szónoka, Szabó Imre Papnevelő Intézeti igazgató celebrálta. Az akadémián Toldy Ferenc tartott fölötte gyászbeszédet, ugyanakkor Sümegen város jegyzőkönyveiben híres-neves kortársuk haláláról egy szó sem esett.

Egy emlékezetes erdélyi utazás története

Katonai pályáját 1792. május és 1793. január között, Erdélyben kezdte. Az alig 19 éves ifjú miért és hogy került oda, annak két változata ismert. Kolozsvári barátja, a neves emlékiró, Újfalvi Sándor (1792–1866) úgy tudja, hogy véletlenül, meszeszerűleg. Történt ugyanis, hogy a költő nagybátyja, Hertelendy Mihály, az akkor Erdélyben állomásozó Lipót-huszárok ezredese, dunántúli rokoni látogatása során a Kisfaludy családot is felkereste a Győr közeli Téten levő birtokán, ahol a sok fiúgyermek láttán, közülük a legnagyobbat, Sándort, akarta ellenére saját ezredéhez rendelt. Így lett katona az akkor még jogi tanulmányokat folytató ifjú, aki Újfalvi szerint „még az uniformis öltözetet sem szenvedte”. Újfalvi rosszul tudta, mivel a költő naplójában maga írt arról az örömről, amit számára a katonai pálya jelentett, nem szólva az ezzel járó erdélyi utazás örömeiről, „melyet látni mindenkor vágyott.” Katonai pályafutásának kezdete akár szokványosnak is mondható történet. Diákkori álma, a bécsi nemesi testőrség tagsága, a korabeli előírásoknak megfelelően három feltétel teljesítése esetében volt lehetséges. Először is egy vármegye – Kisfaludy esetében a zalai notabilitások – ajánlására történhetett akkor, ha előbb egy csapat- testben teljesített szolgálatot, ahol legalább hadnagyi rangfokozatot ért el. A Zala megyei urak és a bécsi hatóságok támogatásának megszerzését anyai nagyanyja, Sándorffyné Tarányi Terézia (1716–1790) vállalta magára. A matróna már hetvenedik évén is túl volt, amikor

1790. júl. 10-én levélben fordult a tekintetes Nemes Vármegyéhez, melyben kéri, hogy mivel „egyik unokám, Kisfaludy Sándor, nemes Magyar Gárdában lépni kívánkoznán... recommendálni méltóztassanak.” Ami a székelyföldi Etéden állomásozó csapattestet illeti, a történet úgy igaz, hogy mivel ennek parancsnoka, Hertelendy Kálmán közeli rokonságban állt a Kisfaludy családdal, a testőrséghez készülő unokaöcs katonai pályafutását szívesen egyengette.

Hősünk lázasan készült erdélyi útjára, mely végül élete egyik meghatározó élményévé kerekedett. Május volt, amikor a magyar nyugatról, a Dunántúlról felkerekedett nemes ifjú, 1792 májusában a magyar kelet határára, a Királyhágóra érkezett. Ennek bérében átesett az első újszerű élményén. Kolozsvárról, Sklubics Imre (1771–1830) barátjának küldött levelében azt írta: „megálltam a magas hegytetőn, ahol előttem és utánam egy meglepő pompás, de szívemet elzúzó scéna nyílik vala: nyugat felé hazámnak, melytől válnom kelle, sok mérföldnyire, majdnem Világosig terjedő szép róna földje a szép napestnek tiszta fényében, – kelet felé Erdély, az ő sötét, erdőkkal bodrozott hegyeivel-völgyeivel, mint egy nagy setét hullámokat hányó tenger fekvé alattam...” Később Újfalvinak is megvallotta: „soha aztán sem tudott megbarátkozni az erdélyi zord havasok s a vég nélküli sivatag erdők bozontos alakjával.”

Kisfaludy akkori lelkiállapota még egy figyelemreméltó jelenségre világít rá, történetesen arra, hogy milyen egyszerűen, jogilag milyen szabatosan beszél arról, hogy hazája földjének végére, egy másik államnak, Erdélynek a határára érkezett. Fenn, a Királyhágó tetején egyedül és idegenül érzi magát, mintha nem a magyar király alá tartozó erdélyi magyarok közé vinné az útja. Politikai és földrajzi tudása az akkori valóságos államjogi helyzetet tükrözi. Jogilag ugyanis a Rákóczi-szabadságharcot 1711-ben lezáró szatmári békekötést követően csakugyan kétországos nemzet volt a magyar. Csakhogy – számtalan példa igazolja – az erdélyi ember valahogy mindig kevesebb idegenkedéssel s több testvéri bizalommal lépte át a Királyhágót, mint ahogy azt az ellenkező irányba útra kelt anyaországi magyarok tették. Ebben az is szerepet játszott, hogy a török hódítás óta a magyarság – inkább akaratlanul bár – minduntalan az osztrák főváros felé figyelt. Amikor Erdély magyarsága a Habsburg-ház irányába tekintett, közte és Bécs között meg kellett látnia Budát és Pozsonyt is, míg az öszmagyar szemléletből, ha egyáltalán

Az emléktábla avatása Etéden 1999. július 30-án

keletre nézett – talán a Kárpátok vonulata miatt –, valahogy kiesett az erdélyi magyarság jelenléte. Azzal a sajátságos valósággal állunk szemben – írja Kristóf György (1878–1965) irodalomtörténész 1935-ben –, hogy „a magyar utak és utazások nyugati irányba sokkal gyakoribbak, könnyebbek és rövidebbek, mint keletre, például Pozsonyból Brassóba, vagy a Dunántúlról a Székelyföldre”. A magyar lélek máig tartó hatása ez, mely egykor Kisfaludy Sándor magatartását is meghatározta, mely szerint nyugat felé haladva inkább a hasonlóság jegyeit illik keresni, míg kelet felé elsősorban a különbségeket szokás számba venni. Ezért (is) oly szabatosak költőnk megállapításai a határon, s ezért búcsúzott olyan felindultan hazájától a Királyhágón.

Katonai behívója színhelyéig, az udvarhelyszéki Küsmöd és a Firtos patakok összefolyásánál elterülő Etédig, a Királyhágótól még hátra volt úgy 250 kilométernyi döcögés fuvarosa szekerén. Útjának első erdélyi éjszakáját a Kolozs megyei Nyíres faluban kellett töltenie, ahol – mint írja – egy lelket sem talált, aki magyarul értett volna. Csak elképzelni lehet, hogy minő megrendítő, „szívét szaggató” élményt jelentett számára ez a felismerés, amit élete során többször és több helyen is megemlíti. Önéletírásában a magyar nyelv baljós állapotát „egy hajdan erős, felséges Várnak, most az idővész által naponként fogyton-fogyva düledező, hulló, s végre egészen eltűnő romladékhoz” hasonlította. Sklubics Imrénének azt írta, hogy az ott látottak és tapasztaltak „mintegy kulcsa volt jövőendő magyar írói pályájának”, ami miatt született meg 1792 májusában ama elhatározása, hogy tervezett irodalmi pályáját az anyanyelv szolgálatába fogja állítani. „Ezen szívemet szaggató órában itt Kolozsvárt, hol még rokon szíveket leltem, eltökéltem magam, hogy én, szegény magyar nemes ifjú, de azon régi igaz

magyarok ivadéka, kik a magyarnak itt hazát szereztek és egy nagy dicső nemzetet alapítottak, homályomba rejtezve, akár mint katona, akár mint egyszerű polgár, szívem véreből, hazafiúi érzelmeimből, mint a selyembogárgyomrából egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is, tovább életben tartsam. Magyarul fogok írni és csak a szívemhez fogok szólni...”. A Kolozsváron megfogalmazott magasztos gondolatait a következő hónapok történései tovább erősítették. A Nyíresen tapasztaltak éles ellentétben álltak a szintiszta magyar Etéden látottakkal, bár a katonai beszállásolás miatt komoly terheket viselő helyi lakosság méltatlankodása mellett, az unalmas és szerfelett fölöslegesnek vélt gyakorlatozások miatt kialakult helyzetével egy ideig igencsak elégedetlen. Az idő múlásával azonban ez gyökeresen megváltozott, hiszen itt egy kedves, őszinte és sajátos hangulatot árasztó paraszti világ tárult elé. El-eljárt a fonókba, s érdeklődéssel hallgatta a székely meséket. A zamatos tájszók fölcsigázták érdeklődését, s különösen az életében először hallott „rengeteg” szó kapta meg. Szorgalmasan gyűjtötte a magyar nyelv általa ez idáig nem hallott kifejezéseit. Csakhamar 182 olyan magyar kifejezést gyűjtött össze, melyekről később azt írta, hogy „Magyarországban ekkor még esmeretlen szavakkal én éltem utóbb legelőször írásaimban.” Kisfaludy etédi tartózkodásáról ennél többet aligha ismerünk. Atyjához és Sklubicshoz írt levelei, amelyek erről az időről részletesebb képet adnának, rég elvesztek. Tarcsafalvy Pálffy Aladár 1903-ban kiadott *Etéd község története* című falumonográfiája az egykoron itt katonáskodó két jeles író közül csak Jósika Miklós (1794–1865) nevét említi, mint ahogy Kisfaludy sem tesz említést arról a rettenetes tűzvészről, amely 1792.

szeptember 8-án a község csaknem összes házat elpusztított, köztük a lakatya épületét is, mely Kisfaludy ottjárakor az 1876-ban emelt mai katolikus templom és plébánia telkén állott. 1930-ban a Kolozsváron megjelenő *Keleti Újság* 157-ik számában egy bizonyos Nagy László igyekszik számba venni a költő etédi tartózkodásának történetét. Úgy tudja, hogy Kisfaludy az 1570-ben nemesi rangra emelt Gedő családnál lett elszállásolva, melynek „udvarán 1930-ban még állt az a terebélyes almafa, mely alatt a költő rendszeresen megpihent”. Szintén tőle származik Kisfaludy ottani szerelmének története „a gyönyörű, kívánatos, elárvult szépséggel”, Gyopáry Anikóval. A lány – állítólag – teherbe esett, közben Kisfaludy készült a bécsi testőrséghez távozni, mire a „gyámszülők a megsejt lányt hamarjában férjhez adták egy helyi legényhez”. A semmivel nem bizonyítható történetek hitelességét megkérdőjelezi Nagy László azon állítása, mely szerint Kisfaludy elvállalásukkor egy verseskötetét ajándékozta szállásadójának, holott nyomtatásban ilyen kiadvány csak 1801-ben látott napvilágot. Kisfaludy neve és emléke mára megkopott Etéden. Az 1990-es évek elején, amikor Kisfaludy etédi történéseit kutattam, még a helytörténeti kutatásairól ismert néhai Szávai Géza iskolaigazgató (a hasonló nevű író édesapja) a költő egykori jelenléte ismeretén túl, egyéb konkrét információval nem rendelkezett.

Kisfaludy Sándor 1793. január 5-én kapta meg hadnagyi rangját, ami lehetővé tette számára, hogy elfoglalja helyét a régen áhított bécsi nemesi testőrségnél. Etédet január 10-én hagyta el. Útban új állomáshelye felé ismét meg-

**Kisfaludy Sándor 1793.
január 5-én kapta meg
hadnagyi rangját, ami
lehetővé tette számára,
hogy elfoglalja helyét a
régen áhított bécsi nemesi
testőrségnél.**

fordult Kolozsváron, ahol azokban a napokban a Kótsi Patkó János (1763–1842) vezette színtársulat első magyar nyelvű előadásai tartották lázban a lakosságot. Nehéz elképzelni, hogy Kisfaludy, akit alig néhány évvel korábban a pozsonyi iskolából éppen a színház iránt mutatott „túlzott” érdeklődése miatt parancsolta haza az atyai szigor, ne lelkesedett

Az etédi római katolikus plébánia és templom. Ennek a helyén állt a kaszárnya, ahol Kisfaludy társaival lakott. (A szerző felvétele)

volna a kolozsvári Rhédey-palota emeleti nagytermében zajló események fellett, bár emlékirataiban erről nem tesz említést. Ugyanakkor sok év múlva, épp a kolozsvári előzményekre hivatkozott, amikor „látván a német nyelv egyeduralmi törekvéseit a hazai színjátszás területén”, 1830-ban Kisfaludy megkezdte sikeres harcát a balatonfüredi Magyar Játékszín létrejöttéért.

A költő kapcsolatai, emlékezete

Vonzódása a színház műfajához sokak számára ismert. Az egykori események kuszasága, az idő múlásával folyamatosan „rostálódott” olyannyira, hogy mára szórványosnak mondható adatok szükségessége nem egy esetben a kutatókat is elbizonytalanítja. Ez történt az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárának utolsó magyar igazgatójával, dr. Gyalui Farkas (1866–1952) irodalomtörténésszel, aki 1930-ban a *Pásztortűz* hasábjain megjelent írásában (Az első magyar operáról) azt állítja, hogy a Kolozsváron, 1822. december 22-én bemutatott *Béla futása* dalszövegének szerzője Kisfaludy volt, melyet Erkel Ferenc *Hunyadi László* című művének 1844. január 27-én történt premierjéig a magyarság Nemzeti Operájának tekintettek. Gyalui állítását arra az eredeti partitúrára alapozta, amelyet Heinisch József (1783–1840) egykori kolozsvári dirigens, a pesti színházhoz történt távozásakor elvitt magával, s amit elveszettnek hittek az 1930-as évekig, amikor azt a

színház kottatárában megtalálták. Azon – kézzel írva ugyan – a sümegi költő neve szövegíróként szerepel. Bonyolítja – netán éppen egyszerűsíti – az ügyet az opera komponistájának, Ruzitska Józsefnek (1775–1823 u.) személye, akit 1822-ben azzal a feltétellel szerződtek Kolozsvárra, hogy évente két zenés játékot, illetve operát köteles írni a színház számára. Ruzitska ugyanis Pápan született, ott élt és lett a zene művelője. Szülővárosát csak az 1810-as évek végén hagyta el, tehát elvileg ismernie kellett a Himfy-verseivel elhíresült költőt, s így az is könnyen elképzelhető, hogy a pápai zeneszerző Kisfaludyt kérte fel a librettó meg-, illetve átírására. A később előkerült színházi plakáton ugyanis, amely a dalmű kolozsvári bemutatóját reklámozta, a librettó szerzőjeként feltüntetett August von Kotzebueról (1761–1819) tudni lehet, hogy élete során több mint 200 színpadi művet – tragédiát, komédiát, rémdrámáknak beillő „lovagdrámát” – írt, s feltehetően ennek egyikét „dolgozta” át a sümegi költő a komponista elvárásai szerint. Így történet-e, vagy sem, ennyi év távlatából ki tudná megmondani? Ha netalán így igaz, akkor azt is jelenti, hogy Kisfaludy nem tarthatta sokra alkotását, mivel erről a munkájáról – tudtommal – soha sehol nem tett említést.

Az 1800-as évek elején Kisfaludy neve már ismert volt a kolozsvári értelmiség köreiben. A Himfy-dalok sikerének országos hullámverésén túl, barátja, Döbrentei Gábor (1785–1851) által 1814-ben kiadott, majd tíz számot megélt első kolozsvári periodika, az *Erdélyi Múzeum*

Az emléktábla avatása Etéden. Balról jobbra: Károlyi Zita restaurátor (Székelyudvarhelyi Városi Múzeum), Zepeczaner Jenő ny. múzeumigazgató (Székelyudvarhelyi Városi Múzeum), Dr. Praznovszky Mihály múzeumigazgató (Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum), Birck Edit osztályvezető főmuzeológus (Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum), Bán Éva vezető főtanácsos (Budapest, Magyar Kulturális Minisztérium), Miklósi-Sikes Csaba, ny. múzeumigazgató (Süveg, Városi Múzeum).

című folyóirat többször foglalkozott Kisfaludy munkásságával és személyével. Már az első füzetben, Kazinczy tollából terjedelmes recenzió olvasható a költő *Himfy szerelmei* című munkájáról. A második füzetben a magyar versírókról és a versírásról írt tanulmányában, ugyancsak Kazinczy az, aki Kiss János és Berzsenyi Dániel mellett Kisfaludyt a „magyar *Helikon* díszének” nevezi. A költő népszerűségét igazolja az alábbi rövid kis hír, amely ugyanott, 1814-ben jelent meg (*Tudósító levelek*, 164–168.): „Kolozsvárott egy Norinberga tájáról idejött Simon nevű ügyes kőmetsző lakik. Egy magyar mágnás Kisfaludy regéből Bakacsnak Lórántjától való elválását metszette vele gyűrűje kövére”. Simon János a város neves kő-, réz-, és drágakőmetszőjéről van szó, aki 1796-ban Batthyány Ignác nyomdájában dolgozott, és akitől számos munkája mellett két kolozsvári látkép részlemez is fennmaradt 1798-ból és 1799-ből.

A Kisfaludy emléktár fontos darabja a költő leghitelesebb arcképe, melyet kissomlyói Simó Ferenc festőművész készített 1828-ban. Simó 1801-ben Székelyudvarhelyen született, iskoláit az ottani református kollégiumban járta, majd 1819-ben Pesten telepedett le, majd a bécsi akadémián képezte magát. Miután

1823-ban visszatért a magyar fővárosba, Döbrentei Gáborról készített arcképével sikert aratott, majd annak támogatásával bőséges arcképrendelésekhez jutott. Így készítette el 1828-ban az akkor még Tudós Társaságnak nevezett Magyar Tudományos Akadémia szabályzatát előkészítő bizottság tagjaként a Pesten tartózkodó Kisfaludy Sándor arcképét is. Simó 1832-ben távozott Pestről, s Kolozsváron telepedett le, ahol előbb arcképfestő, majd 1836-tól élete végéig, 1869-ig a Lyceum (ma Báthory István Gimnázium) Pictor Magistere, azaz rajztanára volt. Nevéhez fűződik az első kolozsvári képkiallítás megszervezése 1859-ben, továbbá ő indította el a művészi pályán a fiatalon elhunyt Dósa Gézá (1846–1871), és a magyar képzőművészet csúcsaira jutott Székely Bertalant (1835–1910) is. E témához kapcsolódó adalékkal szolgál Gyalui Farkas, aki 1926-ban a kolozsvári *Páosztörtézet*ben a következőket írta: „Nemrégiben... az Erdélyi Múzeum tulajdonába került Újfalvi hagyatékából Kisfaludy Sándor arcképe, melyet Simó festett Bécsből hazatérve Pestre”, majd megtudjuk azt is, hogy a festményt egykoron, egy levél kíséretében, Kisfaludy maga küldte ajándékba az Újfalvi házaspárnak. A kolozsvári folyóiratban bemutatott arcmás tökéletesen egyezik

a MTA tulajdonába került festménnyel, ami azt jelenti, hogy Simó eredetileg minimum két példányban festette meg a költő arcmását. Ez utóbbiról közelebbi nem sikerült megtudni. Lehet, hogy lap-pang valahol, esetleg elkallódott, de az a lehetőség sem kizárt, hogy időközben megsemmisült.

Kisfaludy első Balatonfüreden felállított köztéri szobrának alkotója is erdélyi születésű volt. Tizenhárom évvel a költő halála után, 1857. február 9-én, a Zala megyei kezdeményezésre alakult szoborbizottság megbízásából, Deák Ferenc szerződést kötött Züllich (Céklúti) Rudolf szobrászművésszel, akinek sok vitát kiváltó egészalakos szobrát 1860. június 11-én állították fel a balatonfüredi sétányon. Züllich 1813. július 3-án, Gyulafehérváron született, és 1890. január 9-én hunyt el a messzi Kairóban. Apja katonatiszt volt, ő is erre a pályára készült. 1839-ben lépett ki a hadsereg kötelékéből, előbb Bécsben, majd Párizsban és Rómában szobrászkodni tanult. 1855-ben tért vissza Magyarországra, de a sorozatos művészi kudarcai miatt elhagyta az országot, élete hátralevő részét Egyiptomban töltötte. Több kisméretű szobra láttán (Petőfi, Széchenyi István, Vörösmarty, Kisfaludy Sándor stb.), már a korabeli kritika is megállapította, hogy „nagy tehetség nem lappangott benne”. Köztéri szobrai eltávolították, vagy beolvasztották. Katona József-szobrát (1859) a Nemzeti Színház elől a színház udvarába vitték, Kisfaludy balatonfüredi szobrát 1877-ben a sétányról „csöndben” eltávolították, majd beolvasztották. Helyére a Mikó Imre kolozsvári szobrát is készítő, báró Vay Miklós (1828–1886) ma is látható egészalakos bronzszobrát helyezték el. A Züllich által mintázott Kisfaludy-szobor mégis bevonult a magyar irodalmi – és nem csak irodalmi – kultusz történetében, amennyiben ez az egyetlen olyan köztéri műalkotás Magyarországon, amit kizárólag esztétikai kifogások alapján távolítottak el, állapította meg dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész 1994-ben.

Kevésbé ismert Kisfaludy Sándor és az erdélyi memoárirodalom színes egyéniségének, a már említett mezőkövesdi Újfalvi Sándornak (1792–1866) baráti viszonya. Köznemesi családból származott, s a Doboka vármegyei Kackón született székely származású emberünk iskoláit a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban kezdte, ahol 12 éven át Körösi Csoma Sándor osztálytársa volt. Innen Kolozsvárra ment, ahol jogi tanulmányokat folytatott, majd a marosvásárhelyi ítélőtáblai joggyakornokságon,

illetve a bécsi udvari kancelláriai szolgálaton át vezetett vissza útja szülőföldje, Doboka vármegyébe. A hivatali munkát szívből utálta, s mivel a megyei főbíró tisztséget betöltő apjától örökölt vagyona megengedte, az 1840-es évek elején Kolozsvárra költözött, s onnan irányította a Szilágy megyei Szakadaton levő birtokát, illetve szervezte híressé vált vadászatait, amelyekről *Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok* címmel írt memoárját 1854-ben adták ki. Közéleti szereplést nem vállalt, bár lelkes híve és barátja volt az erdélyi reformpolitikuskok csoportját vezető Bölöni Farkas Sándornak (1795–1842) és ifj. Wesselényi Miklósnak (1796–1850) stb., s rajtuk keresztül Széchenyinek, Vörösmartynak, Bajzának, Deák Antalnak. Kisfaludy Sándorral személyesen 1831-ben ismerkedett meg Balatonfüreden, ahová felesége, Lészay Júlia (1800–1858) betegsége miatt utaztak. Erről az újáról, illetve a Kisfaludyval kötött barátságáról az 1850-es években pappírra vetett emlékirataiban szól részletesen. A magyar szellemi életben jártas Újfalvi már ezt megelőzően ismerte és tisztelte „a magyar irodalom hajnalának földérítójét... akinek csak valaha megláthatásának reménye is mindig forró vért öntött ereimbe” – vallja emlékiratában. A füredi találkozást egy kétnapos sümegi látogatás követte, melynek részletekben gazdag leírása kútfő értékű adatokkal bővíti a költőről és feleségéről szóló ismereteinket. Sümegen szeretettel fogadták. Az éjszakába nyúló beszélgetések során Kisfaludy feltárta élete gazdag múltját, melyet – mint írja – „áhitattal hallgatott és vésett az emlékezetébe”. Később meleg szavakkal illette „a házúr regényes szép szőlőjét (...), ahol ama terebélyes diófa alá telepedénk, melyet Kesergő Szerelmében olly lelkesülve leírt”. Szegedy Rózáról a következőket írta: „Kisfaludyné talpig jó gazdaasszony és jó magyar házi nő, a patriarkális hajdoni magyar nők közül... Öröme kifejezésire nem talált szókra, hogy házánál eddig erdélyi embert nem láthatná, most általunk egy igen kedves régi óhajtását élvezheti.” (Mivel jómagam 27 éven át Kisfaludy házában működő Városi Múzeumot vezettem, a látogatóknak igyekeztem megjegyezni, hogy a szegény asszony hajdanán nem sejtette, hogy két évszázad múlva egy ízig-vérig erdélyi ember fogja egykori hajlékukat – ha képtelen is – birtokba venni).

Újfalvi és Kisfaludy találkozására esett, s bár a költő marasztalni igyekezett, de az akkor rohamosan terjedő epemirigy-, azaz kolerajárvány miatt,

Kisfaludy Sándor emléktáblája a provençe-i Draguignan-ban

„a gondviselés intő szavát megértve” elhagyták Sümegyet, és visszatértek Erdélybe. Személyesen soha többé nem találkoztak, de rendszeresen leveleztek 1844-ig, Kisfaludy haláláig. A költő ezekben részletesen beszámolt a járvány dunántúli történéseiről, mivel Zala vármegye előljárói őt nevezték ki járványügyi biztosnak, aki a betegséggel elleni harcot volt hivatott megszervezni. Leveleiben elismerően szólt Stamborszky Jakab (1875-?) sümegi főorvosról, az általa készített „cseppekről”, amivel sok beteg életét megmentette meg, köztük Szegedy Rózáét is.

**A füredi játékszín
megnyitása után, a költő
megküldte Újfalviéknak
az ünnepségre általa írt
és komponált Nemzeti
Ének kottáját, ami később
népszerű lett.**

A füredi játékszín megnyitása után, a költő megküldte Újfalviéknak az ünnepségre általa írt és komponált *Nemzeti Ének* kottáját, ami később annyira népszerű lett, hogy névtelenül ugyan, bekerült a Nemzeti Zenetár gyűjteményébe. Később a kutatás ezzel a Kolozsvárra került kézirat példányával tisztázta a dal időközben elfeledett szerzőjének nevét. Az akkor váltott levelek közül

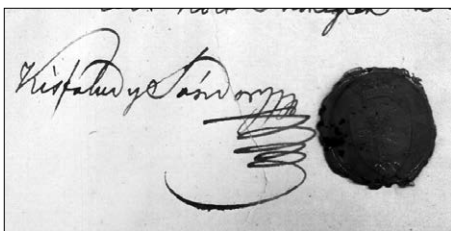
hármat Újfalvi is bemásolt az Emlékiratába, amihez Gyalui Farkas kutatásai és azok közreadása révén, 1926-ban a *Pásztortűzben* még egy féltucatnyi levélváltást közölt *Kisfaludy Sándor ismeretlen levelei* címmel. Ezeket a leveleket legutóbb Benkő Samu gondozásában, 1990-ben megjelent *Újfalvi Sándor Emlékiratok* című kötetében is közölték. Gyalui Farkas úgy véli, hogy „Kisfaludy hatása nyitotta meg Újfalvi lelkében az irodalmi működés forrását”, s vezetett oda, hogy a hatvanhét esztendő ember kolozsvári magányában hozzáfogott korának páratlanul érdekes történéseinek megörökítéséhez. Újfalvi Sándor 72 évesen hunyt el, gyógyíthatatlan betegsége miatt öngyilkos lett. Kívánsága szerint a Házsongárdi temetőbe, felesége mellé temették. Kisfaludy Sándor akkor már 22 éve örök álmát aludta a sümegi temetőben. A kolozsvári *Erdélyi Híradó* 1844. november 14-i száma tudatta az olvasókkal, hogy „a magyar Petrarca nincs többé”, majd neve szép csendben feledésbe merült. A ritka kivételek közé tartozik Versényi György (1852–1918) az Erdélyi Irodalmi Társaság titkára, aki a Magyar Polgár 1900. december 29-i számában alapos ismereteket mutató pontossággal emlékszik meg a költő Erdélyben töltött időszakáról, ami nem mondható el Nagy Lászlóról, aki a *Keleti Újság* 1930. évi 157. számában megannyi téves adatot felsorakoztatva, írt a költő etédi tartózkodásáról, míg Kristóf György 1935-ben közreadott tanulmányában foglalkozott Kisfaludy

Szegedy Róza (1775–1832) arcképe. Ismeretlen osztrák festő munkája

etédi történetével. Ezt követően Kisfaludy Sándor költészete, illetve neve szinte teljesen eltűnt az erdélyiek tudatából. Akár jellemzőnek is mondható, hogy Kolozsváron az 1970–1980-as évek fordulóján egy néprajztudós, Faragó József (1922–2004) egyetemi tanár tartott néhány előadást a sümegi költőről, amit írásban soha nem közölt. Faragót jól ismertem, egyik kolozsvári előadásán is ott voltam, mi több, Sümegre is meghívtam, amit el is fogadott ugyan, de kölcsönösen addig módosítottuk annak időpontját, míg a professzor úr váratlan halála miatt elmaradt az előadás.

Végezetül essék szó egy időben hozzánk közelebb eső történetről, melynek jómagam is részese lehettem. Apai ágon Etédhez közel eső Sófalváról származom, így többször megfordultam a vidéken. Egy ilyen út alkalmával vetődött fel annak az ötlete, hogy Kisfaludy itteni jelenlétét egy emléktáblával illene megjelölni. Ennek érdekében összefogtunk Zepezsaner Jenővel, a székelyudvari múzeum ma már nyugalmazott igazgatójával, s állítottunk egy közös emléktáblát Kisfaludy Sándornak és a

Kisfaludy Sándor aláírása a családi viaszpecséttel

magyar regényírás úttörőjének, Jósika Miklós írónak, aki valamivel később, szintén Etéden töltötte katonai szolgálatának egy részét. Az emléktáblát 1999-ben avatták fel a Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett, és annak akkori főigazgatója, dr. Praznovszky Mihály vezette 50 fős irodalmár részvételével. Örök mementóként csak annyit: Etédre egy ultramodern, csupa üveg, meg krómozott díszítésű panoráma turistabusz vitt el minket, de a gépkocsivezető akkori monológjait – engedelmükkel – nem fogom jelen írásomban idézni. Etédet ezt követően többször felkerestem, aki hajlandóságot mutatott, azt vittem magammal, bár úgy jobban hangzik: örömmel elkísértem.

Végezetül leírom mindazok számára, akiket illet: Kisfaludy Sándor legnyugatibb emléktáblája, 1974 óta a franciaországi Provence-ban, Draguignan városában álló egykori lakóháza falán tekinthető meg, míg „legkeletibb” emléke, 1999 óta Sümegtől úgy 850 kilométerre, Etéd római katolikus templomának falán látható. Ha netalán útjuk akár nyugatra, akár keletre, de arra vezet, kérem, hogy egy szál virággal emlékezzenek meg Dunántúl híres költőjéről, akit sorsa egykoron idáig vezetett.

Irodalom (válogatás):

- KAZINCZY Ferenc: *A magyar irodalom története*. Erdélyi Múzeum, 1814. Első füzet, 1–10.
N. n.: *Tudósító levelek*. Erdélyi Múzeum, 1814. Első füzet, 164–168.
KAZINCZY Ferenc: *A magyar verselésnek négy neméről*. Erdélyi Múzeum, 1814. Második füzet, 122–128.
ÚJFALVI Sándor: *Kisfaludy Sándor életéhez*. *Vasárnapi Újság*, 1859. 87.
VERSÉNYI György: *Kisfaludy Sándor Erdélyben*. *Magyar Polgár*. 1900. december 29. 297. sz.
TARCSAFALVY PÁLFFY Aladár: *Etéd község története*. Etéd, 1903.
Dr. GYULAI Farkas: *Újfalvi Sándor emlékirataiból és levelezéseiből*. Kisfaludy Sándor ismeretlen levelei. *Páosztortűz*, 1926. 596–599.
NAGY László: *Kisfaludy Sándor Etéden*. *Keleti Újság*, 1930. 157. sz.
Dr. GYULAI Farkas: *Az első magyar operáról*. *Páosztortűz*, 1930. 485.
KRISTÓF György: *Dunántúli írók Erdélyben*. *Győri Szemle*, VI. évf. 1935. Klny.
N. n.: *A költő Etéden*. *Magyar Nép*, 1940. XX. évf., 6. sz., 95.; *Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai*. Dr. GYULAI Farkas gondozásában. Megjelent Kolozsváron, 1941-ben.
ÚJFALVI Sándor: *Emlékiratok*. JÉKELY Zoltán gondozásában. Bp., 1941.
ÚJFALVI SÁNDOR: *Emlékiratok*. Megjelent BAENKŐ Samu gondozásában. Bp., 1990.

A Kisfaludy család pecsétje, 17. század közepe. Forrás: Kisfaludy László: *A kisfaludi Kisfaludy család története*. Debrecen, 2004.

- Dr. PRAZNOVSZKY Mihály: *Kisfaludy szobrának felavatása Balatonfüreden*. 1860. június 11-én. *Veszprém Megyei Múzeumok Évkönyve*. Veszprém, 1994. 519–534.; MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Kisfaludy Sándor erdélyi kapcsolatai*. *Pannon Napló*, Veszprém, 1995. jan. 10.
U. a.: *Új Horizont*, Veszprém, 1995. jan. 22–25., illetve *Irodalomismeret*, Bp., 1995. aug. 89–90.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Kisfaludy Sándor és Erdély*. *Somogy*, (Kaposvár), 1997. IX–X sz. 469–474.
KISFALUDY Sándor: *Szépprózai művek*. (DEBRECZENI Attila gondozásában) Debrecen, 1997.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Kisfaludy Sándor és br. Jósika Miklós írók emléktáblája a székelyföldi Etéden*. *Sümegi Ferences naptára a 2000-ik évre*, Sümeg, 1999. 69–71. Ua.: *Nóvum*, Veszprém, 1999. 7. sz. 21.
KISFALUDY László: *A kisfaludi Kisfaludy család története*. Debrecen 2004,
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Kisfaludy Sándor műzsái*. In.: *Jer, nézd a Balatont. Reformkori művelődéstörténeti szemináriumok és konferenciák*. Badacsony 1999–2002. Veszprém, 2007. 109–122.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Kisfaludy Sándor balatoni emlékezete*. *Agria* (Eger), 2012. VI. évf. 2. sz. 92–102.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Polgári jellegű történelmi könyvtárak*. (*Kisfaludy Sándor*) *Irodalmi élet Sümegen* 2. rész. *Marcal Parti*, 2013. IX. évf. 7. sz. szeptember, 4–5.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Egy jelképpé magasodó irodalomtörténeti találkozás, Petőfi Sándor Kisfaludy Sándornál 1841-ben*. *Marcal Parti*, 2013. IX. évf. 7. sz. szeptember, 5.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *A balatonfüredi színház építéstörténete*. *Marcal Parti*, 2016. január–február, XII. évf. 1. sz. 10–11.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Erdélyi kalandosok Kisfaludy Sándorral*. I–II. *Sümeg és Vidéke*, 2016. aug. I. évf., 2. és 3. sz.
MIKLÓSI-SIKES Csaba: *A verbunkostól az örömdáig*. *Kisfaludy Sándor és a zene*. *Hévíz*, 2017. XXV. évf. 6. sz. 1160–1165.

Fülöp László

I. Rákóczi György agarairól

Rudnai Zsigmond vadászmeister 1644. január 23-i keltezéssel név szerint összeírta – feltehetően a főúr kérésére – az erdélyi fejedelem vadászatra tartott agarait¹. A jegyzékben 38 kutya szerepel névvel, csupán egynek, a legutolsónak hiányzik a megnevezése. Az agarászás ősi vadászati mód, első hazai említése még Szent István korából származik. De a későbbi korokban is divatos tevékenység volt, Bonfini szerint Hunyadi Mátyás is szívesen és szenvedélyesen űzte a vadászatnak ezt a formáját.² Sokan nem is csupán a vadászatot, hanem inkább a lovassporttal való összekapcsolását említik vele kapcsolatban.

A magyar előkelőségek szórakozása volt, maguk az agarászatok társadalmi (sokszor politikai) események voltak, amelyet csak a leggazdagabbak engedhettek meg maguknak. A „vadász” valójában az *agarász*, aki a zsákmányt agarakkal vagy azok segítségével ejtette el. A cél a préda felkeresése, felhajtása és elfogása volt. Ez legtöbbször nyúl, de a bátrabb és erősebb agarak többedmagukkal képesek voltak vaddisznót vagy szarvast is elkapni.

Mivel az agár hazánkban ritkán tartott kutyaféle, és századunkban³ nem divatos az agarászás, érdemes megismerkedni ezzel a különleges állatfajtaival, köztük pedig magával a magyar agárral.

A világon az egyik legősibb kutyaféle, és már évezredek óta társa az embernek a vadászatban, nem véletlen az István kori említése sem hazánkban. A szakirodalom csupa jó tulajdonságokat említ vele kapcsolatban. Ezeket itt csak föl sorolni érdemes, szakmai elemzésük és magyarozatuk nem ezen írás témája. Álljanak hát sorban a rá jellemző jelzők és tevékenységei: ősi vadászösztönnel rendelkezik, gyors, mozgékony, erős, kitartó, büszke tartása van, elegáns a megjelenése.

A jelenlegi magyar agár már nem azonos a régi, történelmi agárral. A török hódoltság idején Magyarországra keleti jellegű agarak kerültek, amelyek az idők során keveredtek az ősi, itteni

állománnyal.⁴ Rákóczi Györgynek valószínűleg még az eredeti magyar kutya fajta példányai voltak a birtokában. A mostani magyar agár a leírások szerint értelmes, nyílt természetű, sőt, barátságos. Azonban távolságtartó agár fajta, amelynek „kegyeit külön el kell nyernie”⁵ a gazdájának.

Tulajdonságai miatt az agár – főként a magyar agár – vagyonokba került, csak a leggazdagabb nemesi családok tudták megengedni maguknak, hogy ezekből annyit tartsanak, amely elegendő volt egy agarászáshoz.

Ennyire gazdag lehetett a Rákócziak famíliája is, amelyben György nemcsak magának tartott tizenöt agarat, hanem amint olvasni fogjuk, külföldi barátai számára is. Honnan is ez a gazdagság?

Felsővadászi (öreg) I. Rákóczi György (*1593. június 8., Szerencs – †1648. október 11., Gyulafehérvár) 1630-tól Erdély fejedelme volt haláláig. 1616-ban kötött házasságot Lórántffy Zsuzsannával, s vele megkapta a sárospataki uradalmat. Ezután ez lett az egyik legfontosabb Rákóczi-birtok. Gyermekai közül kettő is itt született: György (1621) és Zsigmond (1622). Életrajzíróik szerint fejedelemsége alatt Erdély mind politikailag, mind gazdaságilag megerősödött. Feleségével együtt sokat tett a református egyház működéséért, megerősödéséért, felkarolták az iskoláztatást, valamint a könyvnyomtatást. Az akkori északi szomszédainkkal jó kapcsolatra törekedett, elődeihez (későbbi utódaihoz) hasonlóan elsősorban a lengyel kapcsolatokat ápolta és részesítette előnyben. Nem tudhatjuk biztosan, de valószínűleg szívesen vállalt volna politikai szerepet is Lengyelországban.

Talán épp ez lehetett az oka, hogy birtokain két északi tizenkét agarat, amelyek a közös agarászathoz kellettek számukra. A kutyaikat gazdáknál tartatta, akiknek a feladata az etetésen, gondozáson kívül a jószágokkal való foglalkozás, tanítás is lehetett. Név szerint írta le Rudnai Zsigmond, hogy melyik agár kinek a gondjaira volt bízva, egy személynél

A világon az egyik legősibb kutyaféle, és már évezredek óta társa az embernek a vadászatban, nem véletlen az István kori említése sem hazánkban.

általában egy-három agár neve olvasható a jegyzékben. Rákóczi tizenkét agarat tartott a kurlandiai herceg (Jakab herceg) számára. Ennek a történelmi területnek a másik neve Kurzeme volt a 17. században, területe a mai Lettország nyugati részén volt. Szintén ugyanennyi agarat tartott Radzivil (Radziwiłł) litván herceg számára is. Az ő birtokai a mai Lengyelország, Litvánia földjén voltak, és hozzá tartozott a Poseni Nagyhercegség is, amelynek a fővárosa a mai Poznań (németül Posen) volt.

Rudnai jegyzékének a következő címet adta: 1644. *Öreg Rákóczi György fejedelem agarainak nevek.* Mint említettem, a 39 kutyából viszont egynek, a legutolsónak hiányzik a neve, talán nem is tudta azt az összeíró. Így összesen 38 kutyanevet rögzített Rákóczi és az utókor számára.

Az állatnevekkel már sokan foglalkoztak, azonban teljes lista ritkán készült róluk a korábbi évszázadokban. Hajdú Mihály említi egyik könyvében, hogy „II. Rákóczi György erdélyi fejedelem egyik ménésének valamennyi lónevét ismerjük”, s mindezt föl is dolgozta XVII. századi *lóneveinkhez* címmel.⁶ Az összefoglalók csak általában tárgyalják az állatnevek típusait, motiváltóságukat, a lehetséges névtani kategóriákba való besorolásukat, természetesen konkrét példákkal.

Az alapfeltétel mindig az állattal való személyes kapcsolat volt, ma is az. Ezért kaptak/kapnak mindig nevet a kutyák, a lovak, a szarvasmarhák és más háziállatok.

Az ember környezetében bármilyen állat kaphat nevet: a kedvtelésből tartottak (úgynevezett hobbiállatok), de elsősorban azok, amelyek a mindennapi életben az embert szolgálták, segítették a munkájában vagy valamely tevékenységében. Az alapfeltétel mindig az állattal való személyes kapcsolat volt, ma is az. Ezért kaptak/kapnak mindig nevet a kutyák, a lovak, a szarvasmarhák, ritkábban egyéb más háziállatok. A régi (népi) névadás célja a kapcsolattartás volt, ezért ezek egyben mind hívónevek, szólítónevek. J. Soltész Katalin szerint „az állatnevek leggyakoribb jelentéstani típusa a szónév és az átvitt tulajdonnév”. (Mindezekre találunk példákat a későbbiekben

Agarászat Alexander von Bensa Markttag osztrák festő alkotásán (forrás: Vasárnapi Újság, 1861)

Rákóczi agarainál is.) Mindegy, hogy az állatnevek melyik fajtájáról van szó, az biztos, hogy határtalan gazdag a névválaszték annak ellenére, hogy jelentős részük leíró jellegű, információs értékkel bír, azaz motivált. Érdekes jelenség, hogy az állatnevek nagy részénél az egyed neve nagyon sokszor nem számít, szinte közömbös. (Ez alól kivételként csupán az átvitt tulajdonnevek számíthatnak a szarvasmarhánál, lovaknál stb. Bár még itt is találunk kivételeket!) Az itt vizsgált jegyzékből például egyetlen agár nemét sem tudjuk biztosan megállapítani, még ha van is sejtésünk, hogy például a Bencze névre hallgató valószínűleg kan lehetett. Mivel az állat nem tud tiltakozni a jól-rosszul választott név miatt, megszokja azt, és követi gazdája utasításait, hallgat rá. (Érdekes jelenség, hogy még a legvadabb házőrző is meglepődik, ha egy számára idegen a nevén szólítja.)

Mint korábban említettem, a fejedelem agarai különböző személyeknél voltak elhelyezve. Az előbb leírtak alapján ezeknek a gazdáknak jelen kellett lenniük az agarászatokon, hisz a kutyák nevét valószínűleg sem a fejedelem, sem a hercegek, sem más meghívott nemes vendégek nem tudhatták. Tehát az állattal való személyes kapcsolatot csak ők tudták tartani, biztosítani a vadászatok idején.

Végezetül ismerjük meg a 38 agár nevet, valamint azt, hogy melyik jelentéstani kategóriába sorolhatjuk be azokat. És azt a feltételezett motivációt, amely alapján elnevezhették őket több mint három és fél évszázaddal ezelőtt.

A leggyakoribb a leíró jellegű *szónév*, amely az állat valamely külső vagy belső tulajdonságát jellemzi közvetlenül vagy metaforikusan (szőrzet, szín, hangadásra célzó, testalkat, viselkedés stb.). Ezek gyakran keverednek, azaz besorolhatóak az érzelmi jellegű, mikor bókoló, kedveskedő, mikor a pejoratív jelentésű nevek közé is. Meg kell jegyeznünk, hogy ez utóbbiak nem számítottak az állat elmarasztalásának, a név negatív jelentése ellenére lehetett a gazda kedvence mint kiváló agarászó eb. A szőrzet, a szín megnevezése a magyar agár esetében nem jelentette azt, hogy az az állat egész testére vonatkozzék, inkább a rajta lévő foltra vagy foltokra, amelyek lehetnek a fején, a hátán, de akár a csüdjén is.

Bocskor – ebben az esetben a csüdön lévő gazdagabb szőrzetre utalhatott. A szó elsődleges, alapjelentése alapján lehetne rosszálló elnevezés is.

Bondor – bodor, göndör szőrzetű.

Calsa – hűtlen, csalóka viselkedésű.

Csengő – kellemes hangú; vagy egyszerűen csak bóknév.

Daru – szürkés szőrzetű vagy vékony, hosszú lábú.

Havas – fehér, fehéres a szőre.

Herio – a latin szó jelentése: gyors, fürgé⁸.

Hóka – a fején, homlokán halvány, fakó vagy fehér folt van (hasonlóan a lovakéhoz).

Kapcza – valószínűleg a szó másodlagos jelentése alapján kapta a nevét: gazember, csirkefogó.

Kapsi (Kapzsi) – mohó, falánk állat.

Kormos – fekete foltos. Teljes szőrzete nem lehetett fekete, mert akkor nem elfogadott, tiszta fajta.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
(forrás: Wikipédia)

Pacsirta – barnásszürke, esetleg kellemes hangú eb.

Porhó – a szőrzetében fehér szőrök találhatóak. Alapjelentése: apró szemcsés hó.

Puika (Pulyka) – vörös foltos vagy harcias állat.

Rigó – utalhat a sárgás színére, de lehet a hangja után bóknév is.

Szellő – könnyű testsúlyú, gyors.

Szerecsen – több fekete foltja lehetett.

A névtani szakirodalom kiemeli, hogy a 16–17. században gyakori volt az állatnévadásban a török szónevek vagy személynevek választása. Rákóczi agarai között négy ilyen olvasható.

Csauz (Csausz) – alacsonyabb rangú török katona, testőr vagy futár a jelentése.

Dervis – muszlim szerzetes (esetleg üvöltve ugató?).

Hajdar – török személynév, jelentése: bátor ember, oroszlán.

Murcza (Murza) – török főtitész.⁹

Több évszázados hagyomány, amely napjainkig él, hogy a kutyáknak szívesen adtak folyónevet. A népi hagyomány szerint az ilyen állat nem vész meg. Három kutya kapott folyónevet, érdekes, hogy mindegyikük ugyanazt. Arra nem sikerült magyarázatot találnom, hogy miért éppen ilyen távoli folyó nevével választották, hisz Sárospatak közelében elég sok folyónévből válogathattak volna.

Száva – óvónév. Ma Horvátország és Szerbia folyója, Belgrádnál torkollik a Dunába.

A keresztnévi, azaz átvitt tulajdonnévi állatnév ebben a században

általában kevésszer olvasható. A lajstromban találhatóak közül is csak egy biztos, a:

Bencze – a latin Vincentius névből keletkezett. Előfordulása azért érdekes, mert a korábbi korokban, így a vizsgált évszázadban sem tartozott a kedvelt keresztnévek közé. Talán épp ezért kapta ez az agár az akkor oly ritka férfinévet?

Csupán esetlegesen sorolható ebbe az alcsoportba egy olyan, amelynek leírása, olvasata is kérdéses. Ez a:

Czinkó – Ha a Cinka névvel szeretnénk azonosítani, akkor lehet régi magyar világi személynév az alapja, vagy éppen a görög–latin Acintos becéző alakja is.

Végül azt a kilenc agárnevet kívánom bemutatni, amelynek a besorolása bizonytalan. Ezek közül kettőt már a közlő, Beke Antal is megkérdőjelezett (Niedam és Szólia). Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a jegyzéket készítő Rudnai Zsigmond is elérhető jónéhányat ezen nevek közül, de maga a közlő is félreolvashatta azokat az írásképmiatt. Mindettől függetlenül igyekeztem valamiféle magyarázatot, vélhető megoldást találni – ha lehetett – ezekre a nevekre.

Több évszázados hagyomány, amely napjainkig él, hogy a kutyáknak szívesen adtak folyónevet.

Az egyik kutya neve: *Szalkias*, amely esetleg szálkásnak olvasható, s ekkor a szőrzetére utalhatna. A *Szólia* név könnyen lehet, hogy pontatlan olvasat, talán a görög Szófia rejlik benne. Ebben az esetben átvitt tulajdonnév, s egyben utalhat a kutya nemére is.

Öt névnél a szláv, elsősorban a lengyel névadást feltételezem. Miért ne lehetett volna néhány kutyának lengyel neve, hisz – mint korábban jeleztem, – Rákóczi két herceg barátja számára tartotta fenn ezeket az agarakat. Az egyik ilyen név a *Niedam*, amelynek jelentése: nem adom. A nyugati és keleti szláv népeknél a névadás egyik – ha nem is gyakori – formája az, hogy az összetett szó előtagja a „nem” tagadószó, s ehhez kapcsoltak hozzá igét vagy melléknevet. Hajdú Mihály több ilyen családnevet is felsorolt összefoglaló művében.¹⁰ De saját gyűjtésében is előfordul a Kapos völgyében található falvak családnevei közt, például: Nebojsza, Nehiba, Nyehola.

A következő négy név mintegy csokrot, névbokrot alkot a bizonytalanok között. *Tanz*, *Tanzka*, *Tauz*, *Tauzka*. Először talán az *n* és *u* betűk írásának hasonlósága, illetve olvasása lehetett a közlő személynek a gond. A másik pedig ejtésbeli probléma lehet: ez pedig a zöngés *d* és a zöngétlen *t* németes hallása-lejegyzése. Ha mindez igaz (lenne), akkor a lengyel város, Gdańsk neve jöhetne szóba az elnevezésnél, hiszen a 17. században annak a magyar neve Dancka volt. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a német eredetű *Tanz* jövevényszót sem, amely a lengyel nyelvbe *taniec* (tánc), valamint *tańczyć* (táncol) szóalakban került át. Amennyiben ez utóbbiból lett a kutyánév, akkor annak a mozgására utalhatott.

A bizonytalan jelentésű agárnevek legvégére két megfejtetlen maradt a számomra, ezek a *Zunar* (nagy fantáziával egyenlő lehetne a Cudar elírásával), és a magyar *Kutyapali*, amelyet csak ragadványnévként jegyeztek föl népi elbeszélés, bemondás alapján a gyűjtésekben, de csak a jóval későbbi évszázadokban.

Néhány fontos dologra nem kapunk választ a lejegyzett és itt bemutatott agarak neve után: vajon hol tarthaták, melyik település(ek)en ezeket a vadászebeket; a tizenötből melyik volt Rákóczi kedvenc vadászkutyája; a fejedelem, valamint vendégei Patak környékén mely területeken üzték szívesen az agarászást mint főúri kedvtelést.

Jegyzetek

- 1 Beke Antal: *I. Rákóczi György agarainak jegyzéke*. Történelmi Tár. Budapest. 1886. p. 206–207.
- 2 https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_agar
- 3 2016-tól ismét engedélyezett vadászati mód Magyarországon.
- 4 Patay László–Balogh Péter: *Kutyák*. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1975. p. 32.
- 5 https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_agar
- 6 Hajdú Mihály: *Magyar tulajdonnevek*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1994. p. 50. Forrása: Szilágyi Sándor: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle II.* 1895. p. 52–54.
- 7 J. Soltész Katalin: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979. p. 72.
- 8 Berrár Jolán–Károly Sándor: *Régi magyar glosszárium*. Budapest. 1984. p. 321.
- 9 J. Soltész Katalin: *Kutyanevek*, 1969. Magyar Nyelvőr. 94. évf. 1970. p. 295. A szerző az ilyen típusú neveket az „úrhatnám nevek” közé sorolja be.
- 10 Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 2003. p. 299.

János Mihály |

Széljegyzetek Barabás Miklós önéletrajzához (2.)

Béldi Józsefné portréja

M

arcel Proust *Az eltűnt idők nyomában* című regényében így írt Odette ruhájáról: „... testének bár remek formája volt, nehéz volt észrevenni a folytonosságát (a kor divatai miatt jöllehet Odette egyike volt a legjobban öltözködő nőknek Párizsban), mivel a dereka úgy kiugrott, mintha egy képzelt hashoz idomulna, s amellet hegyes sarokban végződött, míg alatta a dupla szoknya léggömbjei dagadoztak, és így az akkori öltözködés oly külsőt kölcsönzött egy nőnek, mint ha rosszul egybeillesztett különböző darabokból állt volna; s a fodrok, a ráncok, a mellény egymástól egészen függetlenül, rajzukban a szeszélyre vagy szövetük minősége szerint követték a test vonalait, a csokrok, a csipkehabok (...) a halcsontok mentén, tekintetbe se véve az élő testet, amely így e cifraságok szerkezetében kénye szerint vagy nagyon is közeledett, vagy nagyon is eltávolodott a tulajdon természetes szerkezetétől, s hol nagyon is szűkre szorult, hol meg csak úgy lebegett bennük.”

Természetesen a mellékelt festmény nem Swann szerelmét ábrázolja, még csak nem is egy másik hasonlóan szép párizsi nőt, s a kép szerzője sem Proust valamelyik francia festő kortársa. Egy olyan női arcképet látunk, amely a 19. század második felétől a Vargyas patak mentén álló Daniel-kastély egyik szobájának falát díszítette, és a család egyik nőtagját ábrázolta.¹ A festő nem szignálta a képet, ha pedig igen, úgy a jelzés elpusztulhatott az idő folyamán, hiszen a kastély romlásával, rombolásával a kép is leírhatatlan állapotba került. Mára már a kastélyt szépen helyreállították, és a kép is új életre kelt Vinczeffy László jóvoltából. A restaurálás során tisztázni kellett a kép keletkezésének körülményeit, esetleg megtudni e régvolt, mélabús hölgy nevét, és ha mindez sikerült, kiírni végre a kép alá a festő nevét.

Az erdővidéki Daniel család számos tagja jelentős közéleti személyisége volt korának. Rangjuk és szellemi érdeklődésük e vidék egyik legszebb családi otthonán, annak berendezésén is meglátszott. A szájhagyomány úgy tartja, hogy a vargyasi kastélyból a Székely Nemzeti Múzeumba került képek között Barabás Miklósnak tulajdonított festmények is voltak. Az egyik közülük – egy férfiportré – viseli a művész kézjegyét, és a kép keletkezésének időpontját is: Daniel Gábor (1824–1915) főispánt ábrázolja 1888-ban. Sokáig úgy hittem, hogy az itt látható festmény a néhai főispán feleségét, Rauber Máriát ábrázolja a kor divatjának megfelelő öltözetben, sajátos, Barabás Miklós festészetét jellemző biedermeier felfogásban.

A szürkészöld háttérből, a székre dobott ruhadarab és a vörös bársony függöny tömbje között bontakozik ki áttetsző, fehér fátyollal borított világoskék ruhában a hölgy álló alakja. Kezében összecsucott legyezőt tart. A 40–50 év körüli nő arca rózsaszínű, leheletfinom szürkével árnyalva. Szeme zöldeskék, fáradt tekintetű. A művész itt is elevenebbé próbálta tenni a szempillantást, régi fogásával: a felső szemhéjat rózsaszínnel húzta ki, megtoldva ezt a szemöldök alatti sötétebb rózsaszín árnyalattal. A száj két szélén sötétebb tónusú függőleges vonal sejteti a modell életkorát. A gesztenyebarna haj különösen szépen, könnyed spirális vonalakban omlik alá, plasztikussá téve az enyhén félrebillentett fej finom kontúrjait. Az osztatóecset használatával, a mély tónusú, szfumátós felületek, amelyekből csupán a ruha és a fátyol virágos díszei vagy a mellény gombjai emelkednek ki pasztózus foltokként, mindez Barabás sajátos festés technikáját jellemzi, és ha összevetjük más női arcképével, aláírása nélkül is neki tulajdoníthatjuk a vargyasi képet.

Az erdővidéki Daniel család számos tagja jelentős közéleti személyisége volt korának.

Rangjuk és szellemi érdeklődésük e vidék egyik legszebb családi otthonán is meglátszott.

Béldi Józsefné Daniel Sofi (1820-?)

Mint írtam, korábban, Barabás Miklós képjegyzéke alapján a modellt álló hölgyet Rauber Máriával azonosítottam,² ám a későbbi kutatás nyomán a Daniel család leszármazottai a 19. században élt, és talán valamikor Párizsban is megfordult Béldi Józsefné, Daniel Sofiként tarják számon.

Csepei Zoltán János portréja

A Székely Nemzeti Múzeum Gyárfás Jenő képtárában hosszú éveket töltöttem el ennek a számomra ismeretlen embert ábrázoló képnek a társaságában.³

Minden nap megnéztem, de legalább futólag odapillantottam a festményre, többször meséltem róla, vagyis Barabás Miklós arcképfestészetéről, miközben mindig azt éreztem – magamban sajnalva –, hogy képtelen vagyok közelebb

kerülni ehhez az emberhez, akinek arcvonásait az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc leverése után egy évvel, 1850-ben örökítette meg a festő. *Férfi arckép* címmel adományozták a képet a múzeumnak az 1980-as évek elején, és jobb híján ezzel a címmel állítottuk ki a képtár állandó tárlatán. Ezt a semmitmondó címet viszont a múzeum – csupán néhány alkotásból álló – Barabás gyűjteményének legjobb portréja viselte.

Nem tudjuk, és valószínű már sohasem lehet tisztázni, hogy az adományozó család miként jutott a kép tulajdonába. Valamelyik néhai családtagot ábrázolja a kép, és akként őrizték mindaddig, amíg még tudták, hogy kit ábrázol. Vásárolták, vagy egy sietve elhagyott lakásban találták? Megőrzésre a családra bízta, de a volt tulajdonos többé nem jelentkezett? Habent sua...

vagyis a könyveket behelyettesítve: a képeknek is megvan a maguk sorsa.

A kisméretű portré egy középkorú, sűrű fekete hajú, körszakállas és bajszos férfit ábrázol, aki a jobb kezét a sötétszürke, kigombolt kabát nyílásába süllyesztette, bal karjával egy barna asztal lapján könyököl. A férfi magas homloka közepén függőleges mély árok húzódik, tekintete a nézőre irányul. Az élő modell után, meleg tónusú színekben megfestett arckép általában nyugalmat áraszt, de a száj lehajló vonala és a kissé réveteg tekintet mégis nyugtalanító érzetet kelt. A kép a szabadságharc bukását követő évben, a meghiúsult remények és az elvesztett illúziók után készült.

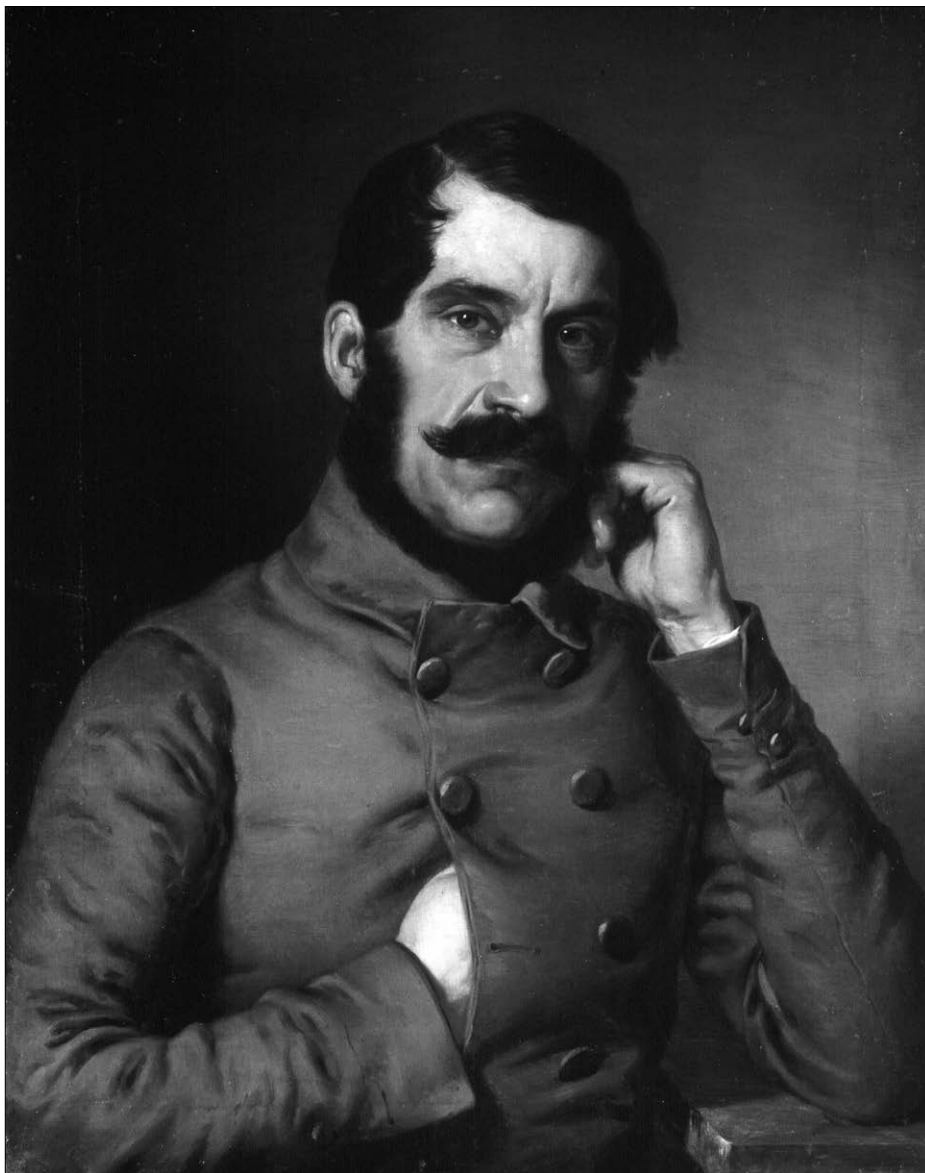
Időközben az immár néhai, modellt ülő férfi neve is elveszettnek tűnt. Nemrég azonban hasonló arcvonásokra lettem figyelmes a Kieselbach galéria egyik férfi portréján, amelyet szintén Barabás Miklós festett 1855-ben. Itt az ábrázolt személy nevét is feltüntették: „Zoltán János, Kossuth Lajos pénzügyi államtitkárának portréja”.

A két arcképet összevetve úgy érzem, nem tévedek, ha a képtárunk férfi portréján is Zoltán János arcvonásait vélem felismerni.

Időközben az immár néhai, modellt ülő férfi neve is elveszettnek tűnt. Nemrég azonban hasonló arcvonásokra lettem figyelmes a Kieselbach galéria egyik férfi portréján.

A kép keletkezése iránt kutatva, előbukkant Barabás képjegyzékében egy 1848. évi bejegyzés, amely szerint az akkori államtitkárról a művész egy miniatűr arcképet festett.⁴ Ezt a munkát nem ismerjük, viszont előkerült egy kőnyomatú arckép, amelyet Barabás 1853-ban így jegyzett fel: „Zoltán János lit” (litográfia – J. M.).⁵ (3. kép) Úgy látom, hogy az 1855-ben készült portré a litográfia alapján készülhetett.

Zoltán Jánosról a következőket sikerült megtudnom: 1804-ben született, és Budapesten halt meg 1852-ben. 1838 és 1841 között Szabolcs vármegye másodalispánja, majd első alispánja volt (1841–1844); 1839–1840-ben Szabolcs vármegye országgyűlési követe. A forradalom és

Csepei Zoltán János (1804–1852)

szabadságharc idején Kossuth Lajos javaslatára a Belügyminisztérium államtitkára (1848. április–1849. augusztus) és a minisztérium vezetője (1849. január–1849. augusztus) volt.

Érdekes adalékként írom ide, hogy Széchenyi István a naplójában Zoltánról is többször megemlékezett. Először 1848. április 23-án: „Államtitkárokul Szemere (Szemere Bertalan belügyminiszter – J. M.) Kemény Dénest és Zoltánt veszi fel. Mindvalahány »bruderkáját.«” – teszi hozzá kissé gúnyosan. Később viszont többször említi az államtitkár nevét elismerő szavakkal. Csepei Zoltán Jánost – ez a teljes neve – a szabadságharc bukása után hadbíróság elé állították, majd visszavonult apagi birtokára (1850–1852).

Láttam a világhálón, hogy Zoltán János belügyi államtitkár egyik körlevelét a budapesti Központi Antikvárium nem rég árverezte.

Ira Aldridge két portréja

1853. április 11-én a *Hölgyfutár* című lap Hírharang rovatában beszámolnak a nemzetközi hírvű színész, Ira Aldridge (1807–1867) Pesti sikeréről, és a hódolók ajándékaról: „Az Ira Aldrigenak átadott album még több becses emléksorokkal szaporodott... Barabás egy kétarcú főt rajzolt az albumba: az egyik arc nevet, a másik sir; a nevető arc mellé: »veled nevettem«, a másikhoz »veled sirtam« van írva.”⁶

Majd néhány nap múlva, április 13-án, újabb hír a színészcsoportról: „Műárusa-inknál Ira Aldrige arcképe már Barabás rajza szerint is kapható. A munka jelenségére nézve, Barabás minden eddigi krétarajzait felülmúlja. Ennél nagyobb ajánlással nem igen szolgálhatunk.”⁷

Barabás az 1853. évi képjegyzékében így szerepel a litográfia: „Ira Aldridge mór színész lit.”⁸

A színészcsoportról készült ábrázolást Imre Zoltán színháztörténész így jellemezte: „A jól ismert magyar portréfestő, Barabás Miklós nem »afrikai szerezcsenként«, hanem tökéletes úriemberként, divatos európai öltözetben, kezében könyvet tartva állította őt színpadra.”⁹

A munka két változatban fordul elő a köz- és a magángyűjteményekben. Az eredeti rajznak megfelelő litográfiát a londoni National Portrait Galleryben őrzik, a mű muzeográfiai adatai: „Ira Frederick Aldridge by Nicolas Barabas. – lithograph, 1853. 17 $\frac{3}{4}$ in. x 11 $\frac{1}{2}$ (442 mm x 293 mm) paper size. Purchased with help from the Friends of the National Libraries and the Pilgrim Trust, 1966. Reference Collection: NPG D7311.”¹⁰

A munka két változatban fordul elő a köz- és a magángyűjteményekben. Az eredeti rajznak megfelelő litográfiát a londoni National Portrait Galleryben őrzik.

Az eredeti rajz után készült litográfiának hat példányát őrzik, például a bécsi nemzeti könyvtár (Österreichische National Bibliothek) gyűjteményében is.¹¹ Itthon pedig Ligeti Ernő Ira Aldridge életéről írt regényének belső címlapján használták a rajzot, ezt ismerhette a szélesebb olvasó közönség.¹²

Barabás Miklós litográfiája viszont olyan változatban is előfordul, amelyen Ira Aldridge a színházi érdemeiért kapott kitüntetésekkel a mellén jelenik meg. Az érdemjeleket és azok megnevezését később rajzolták és írták rá a grafikai lapra, és így forgott a neves színész legtöbb arcképe a kortárs európai színházkedvelők körében.

2017-ben Coventryben, az Ira Aldridge halálának 150-ik évfordulójára rendezett emlékkiállításra a londoni múzeumtól kérték kölcsön Barabás eredeti litográfiáját.¹³

Antos János portréja

Barabás Miklós nem vett részt a szabadságharc hadi eseményeiben. Mint írja: „Én soha nem foglalkoztam politikával. Nem lévén ez a szakmám, nem is értem rá tanulmányozni. S amihez nem értek, ahhoz nem szívesen szólok. Érdekeltek

ugyan az események, de semmiben részt nem vettem.¹⁴ Ezzel szemben közvetve mégiscsak jelentős szerepet játszott a történelemben, hiszen ő mentette meg Batthyány Lajos vértanú miniszterelnök nagy értékű képgyűjteményét,¹⁵ és alig van olyan jelentős magyar személyisége a korszaknak, akinek az arcképet ne rajzolta vagy festette volna meg.

A '48-as panteonjából az első, független magyar kormány tagjaitól kezdve az aradi vértanúk portréjáig számtalan képe ismeretes. Kevésbé ismert viszont a háromszéki, rétyi származású Antos János (1819–1897) vezérkari ezredes

színes, litografált portréja, amelyet jóval a szabadságharc után készített. Megjegyzem, a művész *Önéletrajzát*, képgyűjtekét olvasva feltűnhet, hogy háromszéki honfitársai, akik a korszak kiemelkedő személyiségeivé váltak, mindnyájan igyekeztek az arcképeiket földijükkel megörökíttetni. Barabás a képeiről vezetett jegyzőkönyvében feljegyezte, hogy Antos Jánosról 1872-ben egy olajfestményt és egy litográfiát is készített.¹⁶ Ez utóbbi a kolozsvári Művészeti Múzeumban található,¹⁷ ahova Antos dedikációja szerint az 1848–49-es Erekllye Múzeumból kerülhetett: „Az 1848-49.

Kolozsvári Országos Erekllye Múzeumnak emlékül – Antos János.”

Antos János Budavár visszafoglalásánál tűnt ki tetteivel. Azt megelőzően részt vett a szenttamási, kápolnai, isaszegi és a debreceni csatákban. Alezredesként a hadügyminisztérium Táborkari osztályának főnöke volt Aradon, a világosi fegyverletételig, majd hatévi várfogságra ítélték. 1851-ben kegyelem útján szabadult. Ezután megnősült, feleségül vette Báró Radák Katát, Radákné Rhédei Klára leányát.¹⁸ Feleségéről és anyósáról is festett Barabás Miklós egy-egy szép portrét.

A vásárra induló román család

A több alkalommal megfestett kép címében szerepel, hogy vásárra induló családról van szó. De milyen vásárra? Hiszen semmilyen eladásra szánt szokásos árut, élelmet, eszközt vagy állatot nem látunk a képen.

Ezzel szemben a hegyvidéki tájban egy idős férfi (az apa) kötőféken vezeti apró lovát, amelyen a szép fiatal lánya ül, fehér fejedős, díszes „népviseletben”, egy reá mosolygó legényhez fordulva, aki egy bimbózó ágat nyújt feléje. Erről a gesztusról gondolhatunk termékenyséjelképre, de inkább azt kell figyelembe venni, hogy az erdélyi románság körében a 19. században még elevenen élt az archaikus hagyomány, amely az apokrif iratokra támaszkodva Szűz Mária jegyese, József kiválasztottságát a kizöldült vessző csodája bizonyította. Mögöttük egy kisfiú vezeti a feltehetően hozománnyal megrakott másik lovat. Messze a háttérben, a családi ház előtt az anya nézi, amint az eladó sorban lévő leányát talán épp a nevezetes gáinai/gajnai leányvásárba kísérik. A jelenet másik szereplője, egy fa alatt ülő fiatal lány a következő évben meggy majd a vásárba.

A több alkalommal megfestett kép címében szerepel, hogy vásárra induló családról van szó. De milyen vásárra? Hiszen semmilyen eladásra szánt árut nem látunk a képen.

A kép első változatát 1844-ben készítette a művész, és műveinek jegyzékében ezt a címet adta a munkának:

Vásárra induló (marzsinyár) oláh család.¹⁹ Később az olajban festett változatok, és másolatok címében az oláh kifejezés románra változott, de nagyobb baj, hogy a marzsinyár kifejezés viszont teljesen eltűnt. Pedig Barabás nem véletlenül használta ezt a kifejezést, hiszen ezzel pontosította az ábrázolt román család lakóhelyét, amelyet ma románul Mărginimea Sibiului (innen jön a 19. században használt magyar marzsinyár!), magyarul Szeben-Hegyalja, és németül Hermannstädter Randgebiet néven ismernek az erdélyiek. A földrajzi tájegység a Nagyszebentől dél-nyugatra fekvő, 18 falut magába foglaló terület, ahonnan réges-régi hagyomány volt vásárra vinni az eladó sorban levő lányokat a Gajna-hegység tisztásaira.

Barabás nem véletlenül használta ezt a kifejezést, hiszen ezzel pontosította az ábrázolt román család lakóhelyét, amelyet ma románul Mărginimea Sibiului, magyarul Szeben-Hegyalja.

Barabás festményét a 19. századi magyar művészet egyik legszebb életképeinek tekintjük, bár a mesternek ez a műve számtalan kritikát is kapott már a kortársak részéről. Később Hoffmann Edit 1923-ban megjelent, Barabásnak szentelt szép írásában visszatér a kép hibáira: „Barabás festményének leggyöngébb része csakugyan a tájkép. A felhők túlságosan nehezen ereszkednek a havasok csúcsára s rajzukba még távlati hiba is csúszott. A havasok oly távol vannak, hogy már kékeknek látszanak és – a rájuk nehezedő felhő mégis beleütközik az előtér fájába! Az egész tájképnek nincsen mélysége, nincsen ragyogása és se földnek, se égnek nincsen meggyőző ereje.”²⁰ Mindezt a szigorú ítéletet némileg mégiscsak lehet enyhíteni: Barabás úgyszólván már gyermekkorában gyakran megfordult Nagyszebenben és vidékén, jól ismerte az ottani tájat. Így a képen, az idillikus hangulatban vonuló marzsinyárok (Nagyszeben vidékiek) háttérébe jól felismerhetően megfestette egy folyó fehér vonalát, amint a hegyvonulat felé halad. Vélhetően az Olt folyó kanyarog ott a Vöröstoronyi-szoros felé, amelyen át korábban a festő egy új kalandra indult.

Jegyzetek

- 1 Székely Nemzeti Múzeum, Gyárfás Jenő Képtár. Leltári szám: 1008.
- 2 Jánó Mihály: Egy régi arckép. In *Korunk*, XLVII. évf., 5. sz., 1988. május. 35–36.
- 3 Székely Nemzeti Múzeum, Gyárfás Jenő Képtár, leltári szám: 1918.
- 4 Őnarckép 1985. 194.
- 5 Őnarckép 1985. 202.
- 6 *Hölgyfutár*, 1853. április 10. 65. sz. 272.
- 7 Uo. április 13. 67. sz. 280.
- 8 *Önéletrajz* 1985. 202.
- 9 Imre Zoltán: *Helyettesítés, mediatizáció és színház. Ira Aldridge 1853-as pesti vendégjátéka*. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00350/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_2015-4_399-434.pdf.
- 10 <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw41254/>
- 11 http://www.bildarchivaustria.at/Pages/Themen.aspx?p_iCollectionID=5090873&p_iKlassifikationID=11472140&p_iSubKlassifikationID=11481411

- 12 Ligeti Ernő: *Az idegen csillag. Ira Aldridge regényes élete*. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár, 1932.
- 13 <https://www.chesapeake-shakespeare.com/ira/exhibit/>
- 14 *Önéletrajz* 1985. 142.
- 15 Uo. 146–147.
- 16 Uo. 217.
- 17 Leltári száma 4974. Közölve: Jánó Mihály (szerk.): *Barabás 1810–1898. Katalógus a Barabás Miklós rajzaiból és festményeiből rendezett emlékkiállításához*. Sepsiszentgyörgy, 1998. 59. kép.
- 18 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/retyi-antos-janos-27B7/>
- 19 *Önéletrajz* 1985. 185.
- 20 Hoffmann Edit: *Barabás Miklós*. Budapest, 1923. 28.

Suba László

Bibliai gondolatok a művészetben

Az

utóbbi két évben vallásos tárgyú kiállításokat láthattunk a kolozsvári Római Katolikus Nőszövetség rendezésében. A művészek és a közönség érdeklődéssel fogadta ezt a kulturális eseményt. Számomra ekkor világossá vált, hogy nagyon sok művészt foglalkoztatnak a keresztényi, bibliai gondolatok.

Akiket érdekelt a művészetek története, láthatták, hogy a legrégebb idők óta a vallásos téma dominálta a művészeti alkotások döntő részét. Ez történt az ókorban és középkorban is. A régi és újabb templomainkban fontos szerepet kapott a szentek életének ábrázolása is. Az újkorban, a polgári életmód kialakulásával a művészek továbbra is alkottak bibliai tárgyú műveket. A Firenzeben látható Dávid-szobor, Michelangelo alkotása azt bizonyítja, hogy a bibliai téma a közösség számára erőt adó alkotássá válhat. Munkácsy Mihály három nagyméretű festményben Jézus életéből merített gondolataival vált nemzetközileg neves művésszé. De említhetném Rembrandtot, aki több festményt, grafikát alkotott bibliai témára.

A 20. században számos erdélyi művész dolgozott fel vallásos történetet. A szocialista rendszer idején ez a tematika tiltott volt. Az a művész, aki mégis feldolgozott bibliai jelenetet, az saját magának, a templomoknak vagy barátainak készítette. Itt hozzáteszem, hogy ebben az időszakban az iskola feladata volt a gyermekek távoltartása a templomba járástól. Ez azonban csak kis mértékben valósult meg a szülők ellenállása miatt. Ők rendszeresen vitték gyermekeiket a templomba, és a vallási ünnepeket is betartották. A keresztényi élet évszázados hagyományai megtartó erőként működtek tovább az emberek szokásaiban.

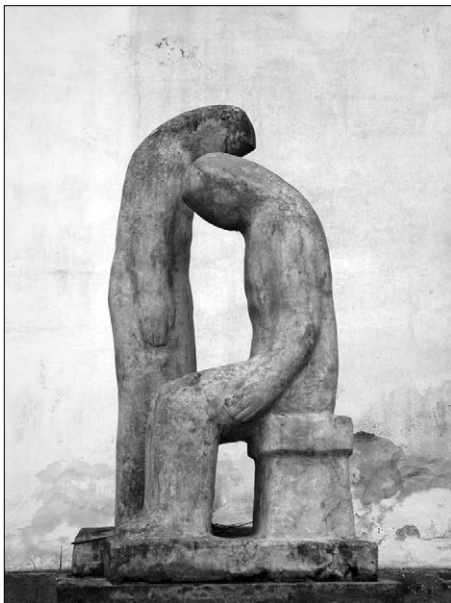
Írókat és művészeket akarok megidézni a vallással kapcsolatos nézeteikről. Pilinszky János (1921–1981)

Teremtő képzelet című esszéjében úgy gondolja, hogy a költészet alapvetően vallásos eredetű. A művészet a képzelet morálja és a teremtésben, valamint a földi élet kiteljesítésében vállal szerepet. T. S. Eliot költő (1888–1965) a *Kultúramegvalósítás* című esszéjében – amelyben a kultúráról elmélkedik – úgy gondolja, hogy a vallás és kultúra között eltéphetetlen kapcsolat van. A kultúra magába foglalja egy nép

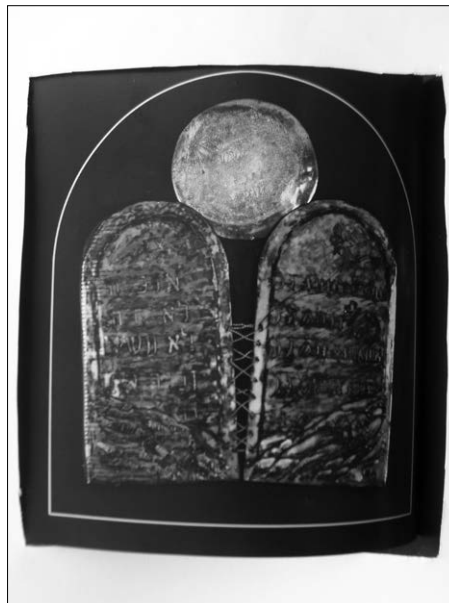
A régi és újabb templomainkban fontos szerepet kapott a szentek életének ábrázolása is. A polgári életmód kialakulásával a művészek továbbra is alkottak bibliai tárgyú műveket.

Suba László: Madonna

Suba László: A tékozló fiú visszatérése (szobor a makfalvi templomkertben)

Simon Miklós: Ősi törvények (tűzzománc)

Csók István: Úrvacsora (1890)

minden anyagi és szellemi megnyilvánulását.

A művészet és vallás között egy esztétikai közeledés létezik. Mircea Eliade (1907–1986) szinte egész életében a vallások kutatásával foglalkozott. Híres könyvében, *A szent és profánban* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987) azt mutatja ki, hogy milyen mélyen és szervesen kötődik az ember a vallásos hithez. A templom szent hely, ahol kapcsolatba léphetünk Istennel. Vallásos ünnepeink, amelyek a természeti körforgással is egybe lettek kapcsolva, segítik az embert, hogy újra és újra erőt merítsen az élethez.

A magyar költőktől idézek gondolatokat, amelyek tanúsítják a bibliai ihletet. Ady a karácsonyról írja: „Mintha itt lenn / A nagy Isten / Nagy kegyelme sűgna, szállna, / Az én kedves, kis falumban / Minden szívben / Csak szeretet lakik máma.”

Reményik Sándor a megmaradás feltételét látja a vallásban: „Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!”

Babits Mihály Jónás történetével az értelmiségnek küld üzenetet: „Monda az Úr Jónásnak: / Kelj fel és menj / Nínivébe, kiáltta a Város ellen. / Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság / Szennyes habjai szent lábamat mossák.”

Márai Sándor a *Mennyből az angyal* című versében a keresztényi ünnep felidézésével tiltakozik a magyar forradalom leverése ellen: „Mennyből az angyal – menj sietve / Az üszkös, fagyos Budapestre. / Oda, hol az orosz tankok / Között hallgatnak a harangok.”

A 20. század magyar képzőművészei körében is vannak, akik bibliai vagy vallásos jelenetet dolgoztak fel. Csak a legismertebbek közül említem Csók Istvánnak az *Úrvacsora* című festményét, Ferenczy Károlytól a *Levétel a keresztéről* és a *Hegyi beszéd* című művet, továbbá a Tordán született Nagy Albert *Jákób harca az angyallal* című festményét.

Korunk modern művészei, mint Chagall, Dalí, Moore is alkottak a Biblia hatására.

A felvilágosodással együtt a vallásszabadság is megvalósult. Ebben a kérdésben mi, erdélyiek élenjárók voltunk. Az intézmények állami hatáskörbe kerültek, a vallások azonban fennmaradtak és betöltik hivatásukat. Az emberek az élet nagy eseményeit, mint a születés, halál, esküvő az egyházak szentségével akarják megerősíteni. A Biblia pedig, mint az ókor egyik legértékesebb hagyatéka, példázatokkal szolgál a mai ember számára is.

Máriás József

Egy újszülött és ami mögötte van

Új irodalmi lap Szatmárnémetiben: *Szamos*

Sz

amos: politikai, társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat – 2019. január, I. évfolyam, 1. szám. E tájékoztató, önmeghatározó szavak olvashatók a frissen megjelenő, havi megjelenést ígérő új lap címlapján, természetes folyománycént annak a szellemi kibontakozásnak, amelynek alaphangját tíz évvel ezelőtt néhai Bura László ütötte le a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Szatmárnémeti magyar irodalmi és művelődési hagyományai címszavában: „1990-től a megváltozott társadalmi viszonyok folytán megélnékült az irodalmi-művelődési élet.”

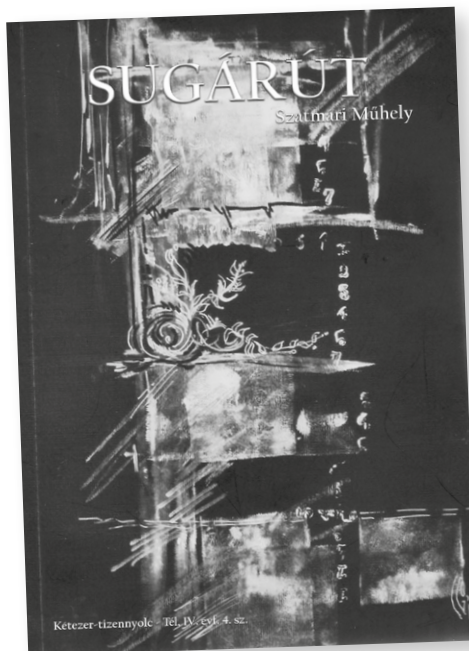
Azóta – mondhatnánk – sok víz lefolyt a Szamoson. Hozott – képletesen szólva – szellemi megújulást, ébredést, kiteljesedést az itt élő magyarság életében. Sorra jöttek létre azok a kulturális közösségek – Kölcsey Ferenc, Szent-Györgyi Albert, Szent István, Ady

Endre nevével fémjelzett szellemi műhelyek (körök, egyesületek, társaságok) –, amelyek kezdeményezői, éltető katalizátorai voltak/lettek olyan irodalmi, művelődési rendezvényeknek, mint a Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Ady Endre, Dsida Jenő, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos emlékéért, kultuszát ápoló/őrző ünnepségek, tanácskozások, zarándoklatok; a történelmi hagyományokat felidéző Rákóczi Napok, a kisebbségi létünkhöz, sorskérdésünkhöz kötődő Jakabffy Napok. E törekvésekhez köthető a Gellért Sándor szavalóverseny, valamint a Hajnal akar lenni népdalverseny, melyek híre neve túllépte a megye, az ország határait. Ehhez kötődnek, más-más dimenzióban, a szintén hagyományossá váló komolyzenei fesztiválok, országos vonzatú színházi rendezvények, az utóbbi években pedig a tízezres tömegeket megmozgató Partiumi Magyar Napok. Mindezek sikere, külön-külön és együttvéve is jelzik: a szatmári magyarság híven ápolja a tájházához fűződő irodalmi, történelmi és művelődési örökséget, mely örökség visszaható erővel élteti és erősíti nemzet tudatát, kötődését a helyhez, amelyet szülőföldjének vall.

A város gazdag irodalmi/művelődési kötődései ellenére sem rendelkezett hosszabb életű kulturális sajtóval. Az ott megjelenő napilapok, vagy más kiadványok elszórtan közöltek ugyan verset, prózai alkotást, zenei- és színházkritikát, de önálló szerveződéssel irodalmi, a kulturális élet szolgálatába szegődött, tartósan meggyökeresedett lapokról nem beszélhetünk, mígnem épp a bevezető sorokban említett „megváltozott társadalmi viszonyok” ezt lehetővé tették.

Az új tavasz keltette pezsgésben indította útjára Gál Elemér a *Szamos*-hát című, időszakonként megjelenő

Az új tavasz keltette pezsgésben indította útjára Gál Elemér a *Szamos*-hát című kiadványt, amely mozgósítólag hatott a helybeli és az onnan elszármazott alkotókra.

kiadványt, amely mozgósítólag hatott a helybeli és az onnan elszármazott alkotókra egyaránt. Azonban, biztos anyagi háttér miatt, élete szűkre szabott: 1990 és 1994 között jelenhetett meg.

Impresszumában politikai, társadalmi, közéleti, kulturális folyóiratként definiálja önmagát.

Hosszú éveknél kellett eltelnie ahhoz, hogy valami újra megmozduljon e tájon, e városban. A *Szatmári Magyar Hírlap* mellékleteként *Szamos* címmel megjelenő kiadvány „jelzésként, buzdításként hatott egy szolidabb alapra építkező értelmiségi vállalkozásnak”. E sorok írója a szomszédvár – Szilágy megye – *Hepehupa* című művelődési folyóirat 2016. 1. számában jelezte: „Már híre jött, hogy a múlt években elvetett gondolat magva jó talajba hullt. Ady Endre sorai tolnak elő az emlékezetben: Négy-öt magyar összehajol... Nem a keservek fölötti könnyhullatásra, nem a búsulásra, hanem a régóta vágyott irodalmi, művelődési folyóirat fogantatására, előkészítésére, megteremtésére. Soha ennél jobb szellemi kaland, merész vállalkozás!”

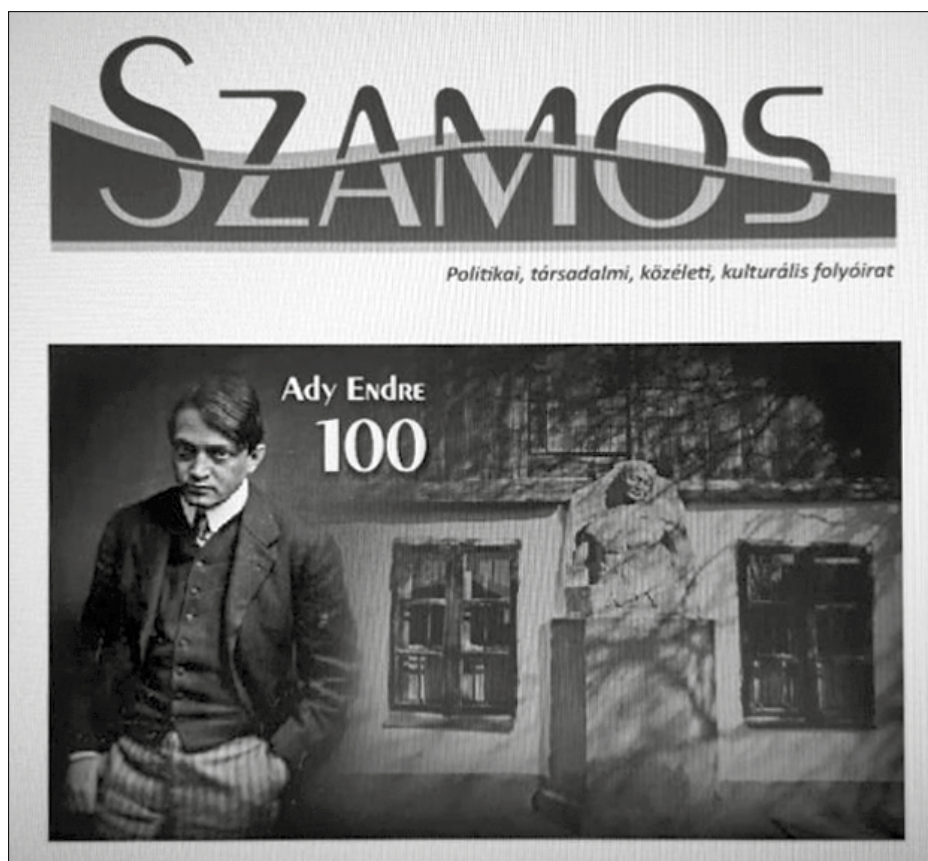
SZAMOS

Politikai, társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat,
2019. január — I. évfolyam 1. szám.

Nyomában létrejött a *Szatmári Műhely* s annak édes gyermeke, a *Sugárút* című, 132 oldalas periodika. A felelős szerkesztő – Végh Balázs Béla – ekképp fogalmazta meg a lap krédóját: „...értelmezni szeretné korunk/régióink jelenségeinek kereszteződési pontjaiban történeteket az egyetemes életérzés és gondolat jegyében. A szatmári értelmiség újabb intézményteremtő kísérlete ez, szellemi műhelye a magyar nyelvű kultúrának és társadalomtudománynak. Olyan teremtő energiák halmozódtak fel, és olyan alkotó ambíciók munkálkodnak ismét itt a szatmári régióban, amelyek negyedéves nyomtatott fórumot tudnak létrehozni és működtetni.” Teszi ezt az immár IV. évfolyamához elérkezett, igényes szerkesztésű, gazdag tartalmú, szép nyomdai kivitelezésű, nagyszámú

és hírneves, hazai és külföldi szerzőgárdát maga mellé állító lapban; teszi oly szellemi magaslaton, amely egy időben nyújt képet a napjainkban kibontakozó irodalmi/művészeti áramlatokról, teremti kapcsolati szálakat Szatmár megye és a magyar nyelvterület más régiói, műhelyei, alkotói között.

És most, 2019 januárjában megszületett az újabb *Szamos*. Impresszumában, amint már fentebb is jeleztük, politikai, társadalmi, közéleti, kulturális folyóiratként definiálja önmagát. Célkitűzéseiről vallanak az indító lapszámában közölt gondolatok: „Az újrainduló *Szamos* folyóirat szerkesztői és munkatársai arra vállalkoztak, hogy az olvasóval való állandó kapcsolattartással olyan témákat dolgoznak fel, amelyek az online felületeken nem találhatóak meg, de azok egyaránt fontosak a fiatalok és az idősek számára is.” Pataki Csaba, a Szatmár Megyei Tanács elnöke szavai elénk vetítik azt a tematikát és ösvényt, amelyet főlvállalnak, amelyen haladni kívánnak. Ebből is kitűnik: a *Szamos* nem azzal a szándékkal jött létre, hogy a *Sugárút* ellenlábasa legyen. Annál is inkább nem lenne/lehetne az, mert mindkét kiadvány támogatói közt – a Szatmár Megyei Tanács, a Szatmár Megyei Kultúrát Megőrző és Támogató Központ – közel azonos fórumok húzódnak meg. Külön szellemi ösvényeken haladva – más-más spirituális magaslatról letekintve –, ugyanazt a célt szolgálják, elénk tárva azt, hogy Szatmár megye mit adhat a világnak, jelezve azt is, hogy Szatmár megye mit kaphat a világtól. Elek György, az induló lap főszerkesztője nem kevesebbet tűz maguk elé, mint „a közös gondolkodás lehetőségei”-nek keresését, föltárását, fölmutatását. Kimondja: a lapot a közösségépítés szolgálatába kívánja állítani. Súlyos feladat, hisz maga is állítja: a közösségek lazulnak, a kapcsolatok felbomlanak. Ellenszélben kíván munkálkodni? Kocsis István monodrámája hősenek, Bolyai Jánosnak a szavai – „válaszd mindig a legnehezebbet” – vezették? A pedagógus Németh László

Az újraindított Szamos folyóirat első számának címlapja

axiómája jut eszünkbe: „minden kör varázskör, ha megtalálja emberét”, azáltal válik/válhat azzá, ha felsorakoztatjuk azokat, akik alkotással, a társadalmi jelenségek számbavételével és értelmezésével, tartalommal töltik meg azt.

Most, írásunk megszületésekor négy – január–február–márciusi–áprilisi – szám alapján már rálátásunk nyílik arra, hogy a nemes cél miként konkretizálódik, mely úton-módon valósul meg. Életközeli témaválasztás, aktualitás, a napjaink embert foglalkoztató kérdések fölvetése és sokirányú megvilágítása/megközelítése, a jövő építése..., amelyben egyaránt helyet kap az Ady Endre halála centenáriumi fakadt gondolat és az elektromos gépkocsik térhódítása, az azzal történő közlekedés; március 15-ről szóló történelmi megemlékezés és jeles szatmári személyiségek életútja, pályakezdők ígéretes „belépője”; a Költészet Napja és a turizmus; az érdekvédelem és az olvasási kultúra; történelmi emlékhelyeink, műemlékeink bemutatása és közérdeklődésre számot tartó tudományos kérdések fölvetése; a város múltjáról, életéről valló százéves hirdetések üzenete és a világhíró útírajzok; a személyiségformálódás és a szociális felelősség; a nemzeti identitás és intézményeink belső életének bemutatása... A főszerkesztő vezércikkei – *A közös gondolkodás lehetőségei, Otthon és haza a szülőföldön, Kultúrharca – érdekek harca* – egy-egy közérdekű kérdésre, társadalmi vagy kulturális jelenségre hívják fel a figyelmet. Jó látni, hogy számról-számra bővül a munkatársak gárdája, a megszólalók és a megszólítottak névsora. Külön érdeme, hogy bevonja, írásra, megnyilatkozásra serkenti/sarkallja a diákságot, megízleltetve velük a megnyilatkozás ízét, fölkelte bennük az írás örömét, hozzászoktatva őket, hogy merjenek megszólalni, merjék vállalni önmagukat, kimondani rejtett gondolataikat, ezzel is tudatosítva bennük eljövendő életük feladatait, felkészülve a nemzeti közösségükért rájuk váró szolgálatra. A jó témaválasztás, a kiváló írások sora híven érzékelteti: Szatmár megyében tartalmas és gazdag művelődési, szellemi élet folyik, hogy egyre többen annak, akik a maguk helyén keresik, vállalják és teszik feladataikat azért, hogy szavaik, munkájuk révén cselekvő részt vállaljanak honfitársaik szellemi horizontjának bővítése, a közösségépítés, nemzeti sajátosságaink őrzése, hagyományaink ápolása, a közös jövő építésének szolgálatában. Megannyi magvetés a szűkebb tájhaza szellemi felvirágoztatása érdekében. Figyelemre, méltatásra érdemes

a lap fotóanyaga – illusztrációk, dokumentumképek, portrék, faksimilék – sokban hozzájárul ahhoz, hogy vonzó hatást keltsen az olvasóban. A címkép és fejléc megálmodója: Varga-Telegdy Evelyn grafikusművész.

Méltató, érdeklődést ébresztő sorainkat nem zárhatjuk anélkül, hogy ne szóljunk a lap megálmodójáról, főszerkesztőjéről: Elek Györgyről. A kilencvenes évek elején nyílt számára tér, hogy a *Szatmári Friss Újság* munkatársaként valóban az írásnak éljen. Pár év és 1997-ben két verseskötettel (*Kiáltás Bermuda felett* és *Keretek nélkül*), valamint egy drámakötettel (*Én, Saulus*) és az azóta újabbakkal jelezte: több is rejtőzik benne a napi hírek robotjában. Az említett könyvek hátsó borítóján olvasható egy-egy vallomás akkori önmagáról: „Nincs olyan kérdés, amelyre határozott választ adhatunk. De van lehetőség megtalálni az utat, amely a célok felé vezet.” (*Én, Saulus*) „A költészet lélek: / hitet és törvényt teremt; / megfelel a titkokat, hogy a lét / gazdagabb legyen.” (*Kiáltás Bermuda felett*) „Most ismerjétek meg a gondom, ami lelkem mélyén rejtve volt.” (*Keretek nélkül*) Húsznál több év telt el azóta. Elek György útkereső írásai, az általa szervezett, moderátorként vezetett összejövetelek révén kereste a célt, amely felé haladni kívánt – nem öncélúan, csak magát kiteljesítve, hanem szolgálatként értelmezve azt; kereste a költészet, az írás mögött rejlő, azt életető, annak igaz értelmet adó titkokat, hogy a közösségi lét valóban gazdagabb legyen;

kereste a kifejezés legadekvátabb, legaktuálisabb útjait, lehetőségeit, hogy feltárhassa lelke rejtett titkait, a szándékot, melynek minden sora – jegyzeti, interjúi, riportjai – mögött ott rejtett az igazság keresése, a közösség iránti elkötelezettség, a magyarság szolgálatának őszinte szándéka. Nem tévedünk, ha azt feltételezzük, kimondjuk: köztük volt egy önálló, óralló lap indítása. Egyik „kérdőző kötete” végén azt írta: „úgy érzem, a holnap kulcsa nem az én kezemben van”. A *Szamos* kiadó/támogatói által megadott lehetőség kezébe adta a kulcsot, s ezzel megnyílt az út, hogy feltárja mindazt, ami lelke mélyén eddig rejtve volt; sikerült oly szekértábor taboroznia, jó tollú alkotó, gondolataikat másokkal is megosztani kívánó személyiségeket maga mellé állítania, akikkel elindulhatott az áhított kalandra. Beigazolódott, hogy az általa magánkiadásként megjelentetett *Szatmári Kalendárium 2019* „nemcsak egy alkalmi fellobbanás, hanem egy alap, amire lehet majd építeni”. A gondolat szülte cselekvés gyümölcse ím a kezünkben van.

A négy lapszám bizalmat kelt: a folytatáshoz is lesz ereje! Bízunk benne, hogy a *Szamos* című folyóirat valóban varázskör lesz, amely Elek György és munkatársai személyében megtalálja emberét, együtt szolgálják majd Szatmár megye, Szatmárnémeti, azon túlmenően pedig az erdélyi magyar nemzeti közösség kulturális-művészeti életének kiteljesedését, gazdagítását.

Ad multos annos! – Sokáig éljen!

Szatmárnémeti és folyója madártávlatból (forrás: Friss Újság honlapja)

Pethő László

Heller System, avagy egy találmány nagyvívű karrierje

Egy erdélyi származású gazdag ember a szocializmusból

Diplomájának megszerzése után az ifjú mérnök két évig Zürichben maradt, ahol H. Quilby professzor magánirodájában dolgozott.

Partiumi háttér

1907. augusztus 6-án Nagyváradon a Szacsvay utca 21. szám alatti házban örömteli események történtek. Megszületett Schwartz Mór, Schwartz Hermann és Weiss Fanni szatócsok gyermeke. A kisfiú e gyorsan fejlődő „úri város újszülött zsidó lakosa” lett. Azé a városé, amelyet a magyar művelődés- és irodalomtörténet mindmáig nagy becsben tart.

Kevéssé mondható el mindez a természet- és műszaki tudományok Váradon született művelőiről, pedig példaként említve Heller László (született Schwartz Mór) nagyvívű pályát futott be. Valószínűleg az is közrejátszik a történetek elhomályosulásában, hogy Schwartzék az első világháború befejezése után mindössze három évig maradtak a városban. 1921-ben többféle indítékból – ezek egyike az apa tönkremenetele és halála – felkerekedtek és Budapestre költöztek.¹

Tanulmányok itthon és külföldön

A fővárosba kerülve Magyar Királyi Állami Kemény Zsigmond Főreáliskolában kezdte, majd folytatta tanulmányait.² A köznyelvben csak „Bulyovszky”-nak nevezett főreáliskolában 1925-ben tett érettségi vizsgát.

Ezt követően rövid tétlenség és megszakítás következett. Akkor már érvénybe léptek a zsidók egyetemi továbbtanulását korlátozó numerus clausus előírásai, így Hellernek a hazai továbbtanulás lehetőségéről le kellett mondania. Helyette azonban új, kecsegtetőbb lehetőség tárult fel: 1927-től a fiatalember a világ egyik legjobb – ha nem a legjobb – műegyetemének, a zürichi

Eidgenössische Technische Hochschule-nak a hallgatója lett. Ott akkoriban Stodola professzor tanította a gőzturbinákat, ten Bosch professzor a hőátadást és a gépelemeket, Scherrer professzor pedig a kísérleti fizikát. 1931-ben szerzte meg gépészmérnöki oklevelét. Hasonló pályát járt be feltaláló- és kutatótársa, Holló László, aki ugyanott végezte tanulmányait.

Diplomájának megszerzése után az ifjú mérnök két évig Zürichben maradt, ahol H. Quilby professzor magánirodájában dolgozott. A jeles szakemberrel való együttműködés a továbbiakban is fennmaradt, később doktori disszertációjának témavezetője ugyanő volt.

Mai szemmel nézve meglepőnek nevezhető fordulat következett, a nagy gazdasági világválság közepette az ígéretesnek tűnő pályára lépő mérnök vizsgatért Magyarországra.

Heller László (született Schwartz Mór), 1907–1980

Heller szülőháza a nagyváradai Szacsvey (ma Cuza Vodă) utcában

Hellerék villája a Bimbó utca 45. alatt a Rózsadombon
(A szerző felvétele, 2018)

Az itthon töltött csaknem másfél évtized mérlege

Heller László számára sokféle új kihívást jelentett a háború befejezésével záruló két évtized. Hazatérése idején még érvényesültek a bethleni konszolidáció társadalmi és gazdasági hatásai, sőt idővel a növekedés jelei is megmutakoztak. Magyarország számára viszonylag kevesebb megpróbáltatást jelentett a váltság, a harmincas évek többsége békés éveknek számított, a társadalmi konszenzust próbára tevő diszkriminatív törvények sem születtek meg. A negyvenes évek szemben az ország a háború részvevője és terepe lett, ami a szélsőséges politikai erők hatalomra jutásával zárult.

A hazatérő mérnök szakmai pályafutását viszonylag jól ismerjük, habár a teljes rekonstrukció alaposabb levéltári kutakodást is megérdemelne.

Legjelentősebb megbízatását az Egyesült Izzótól kapta az Ajkai Erőmű tervezésére. Ennek hátterében a magyar nagytőke kiemelkedő képességű menedzsere, Aschner Lipót állt.

A háború utáni kiterjedt és dominánsnak tekinthető egyetemi oktatói pozícióival szemben némileg meglepő, hogy az adott időszakban nincs nyom annak, hogy tanított volna. Hasonlóképpen ellentétesnek mutatkozik az, hogy 1945 után állami vállalatvezetői

alkalmazottként dolgozott, ezzel szemben a háború vége előtt magánalkalmazottként vagy eseti megbízásokat teljesítve tevékenykedett. Tagja volt a Magyar Mérnök- és Építész Egyletnek, s az ott bejegyzett lakáscímeinek mind egyike Pesten volt.

Áttekintve elnyert és megszerzett megbízásait megállapítható, hogy 1933-ban a budapesti Farkas Gépgyárban tervezőmérnökként alkalmazták. 1936-ban magánmérnöki irodát nyitott, és ettől kezdve főleg műszaki tanácsadóként működött.

Legjelentősebb megbízatását az Egyesült Izzótól kapta az Ajkai Erőmű tervezésére. Mindenképpen megemlítenéd, hogy ennek hátterében a magyar nagytőke kiemelkedő képességű menedzsere, Aschner Lipót állt. Aschner 1896-ban kistisztviselőként lépett be, majd vezetésével hatalmas vállalkozássá duzzadt a vállalat. Az Izzónak kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszere volt, s ezen belül különös figyelmet fordítottak a svájci kapcsolatok működésére. Így valószínűsíthető, hogy Heller megbízásában is szerepet játszhatott a svájci „előélet”. Még inkább érvényesült mindez az erőművi berendezések, turbinák beszerzése során, amikor azokat a Heller által ajánlott svájci cégektől szerezték be. Ide kívánczik az az interjúadat, miszerint Ajkán szembesült először azzal, hogy a tervezett erőmű számára nem lesz elegendő mennyiségű hűtővíz, s akkor ötlött fel benne először a víztakarékos légkondenzációs hűtőberendezés alkalmazása. Ajkán idővel a bányában keletkezett karsztvízből biztosítható volt az erőmű hűtővízzel való ellátása, de magát a találmányt nem sokára szabadalmazták.

A rendelkezésre álló konkrét adatok szerint éppen akkor, 1940. november

20-án tette meg Heller László US2356404 kódszámmal amerikai szabadalmi bejelentését a levegőhűtéses kondenzációs eljárásra vonatkozóan.³ A szabadalmaztatás ügyét ugyan a háborús körülmények is hátráltatták, de végeredményben a bejelentés 1944. augusztus 22-én oltalmat kapott! A feltaláló és iparjogvédelemben jártas kollégái ugyancsak szakszerűen és körültekintően jártak el, amelynek végeredményeként hosszú évtizedekre biztosították a Heller Systemként jegyzett találmány védettségét. Sokat segített a találmány védettségének biztosításában a 620/1940. M. E. sz. rendelet és azt kiegészítő jogszabályok sora, „mert nélkülük a háború alatt az ipari tulajdon területén is sok érték, közülük igen sok magyar érték is, veszendőbe ment volna”.⁴

A találmány tehát túlélte a háború viharos éveit, de mi történt magával a feltalálóval? – 1944 márciusa után feltételezhetően önmaga is szorongatott helyzetbe került. Egykori tanítványaitól szerzett értesüléseket az óbudai Kéhli vendéglő tulajdonosai bújtatták, s így nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy túlélje a rendkívüli megpróbáltatásokat.

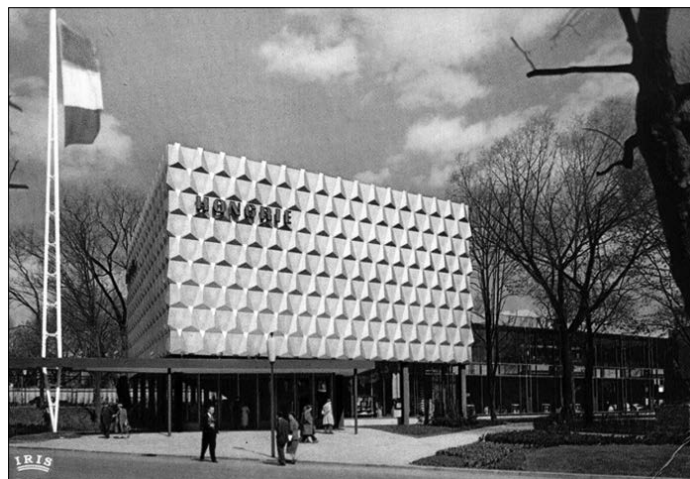
Karrierépítés rendhagyó elemekkel

A második világháborút követő évek nagy változásokat hoztak Heller László életében. Számára mást jelentettek az úgynevezett koalíciós évek, sőt megint mást a sokak számára mélypontot jelentő ötvenes évek, majd 1956 forradalma és az azt követő esztendőök karrierjének nagyívű fellendülését eredményezték.⁵

Sorra véve 1948-ban a Zürichben megvédett doktori disszertációja rendkívülinek minősíthető fordulatot hozott.

Eidgenössische Technische Hochschule (Műszaki Egyetem), Zürich

A Brüsszeli Világkiállítás magyar pavilonja 1958-ban. Itt kapott nagydíjat Heller László találmánya

Talán nem túlzás, ha ezt úgy kommentáljuk, hogy ez az esztendő sokak számára ellehetetlenülést, bezárkózást jelentett, mígnem Heller Lászlóval éppen ennek ellenkezője történt. A Zürichi Egyetem honlapján ma is nyilvántartott H. Quilby professzor témavezetése és B. Bauer professzor korreferenciája nyomán megvédett doktori disszertáció nyomán számtalan mennyiségű új lehetőség tárult fel a feltaláló előtt. Egyértelműen az újabb svájci bemutatkozás nyitotta meg számára az utat a nemzetközi szakmai szervezetekben való szereplésre és az abból adódó kapcsolatépítésre. 1950-ben Londonban, 1955-ben Párizsban, 1956-ban pedig Bécsben vehetett részt nemzetközi hőtani konferencián. Ezzel párhuzamosan megkezdte tudományos eredményeinek publikálását. A kapcsolatépítésnek azonban nemcsak tudományos, hanem komoly üzleti hozadéka is lett.

Időközben a feltaláló hazai szakmai tevékenysége is megváltozott. Először 1945-ben részt vett az EGART, majd ennek átalakítása nyomán a HŐTERV, az újabb átszervezés után pedig a Energiagazdálkodási Intézet létrehozásában és működtetésében. A részvénytársaság és a későbbi szocialista tervező vállalatok energiaellátási tervezési és kivitelezési munkákra szakosodtak, és Heller László irányításával komoly fejlődési utat jártak be. Jelzi ezt az a tény, hogy a kezdetekben mindössze néhány tucat szakembert foglalkoztató Rt.-ből néhány évtized múltán 1000 fős szakembergárdát magában foglaló vállalat lett. Olyan, ahol a professzor aktív irányító szerepet vállalt, munkatársainak jelentős hányadát pedig tanítványai közül toborozta.

Feltalálói munkájáról pontos képe volt az Országos Találmányi Hivatalnak,

amelynek része lehetett abban, hogy Heller László 1951-ben Kossuth díjban részesült a „levegő-kondenzációs rendszer gyakorlati megvalósításához alkalmas elmélet kidolgozásáért”. A Hivatal akkori elnöke, Hevesi Gyula – aki nem sokkal később az Magyar Tudományos Akadémia főtitkárhelyettese lett – rendre bevonta a frissen alakult Műszaki Tudományok Osztályának munkájába, ahol rendszeresen tartott igényes, később nyomtatásban is megjelent szakmai előadásokat. Lényegében ezzel egyidejűleg lett a Műegyetem oktatója, ahol 1951-ben professzorrá és tanszékvezetővé nevezték ki.

Heller László 1951-ben Kossuth díjban részesült a „levegő-kondenzációs rendszer gyakorlati megvalósításához alkalmas elmélet kidolgozásáért”.

Mindeközben Heller László kitarított találmányának hasznosítása mellett. Zürichből ismert kollégájával Forgó László mérnökkel az apróbordás hőcsérelők beiktatásával tökéletesítették az eljárást. A kor gyakorlatának megfelelően az Országos Terhivatalhoz fordultak, ahonnan komolyabb anyagi segítséget kaptak, amelynek segítségével felépült az első légekondenzációs berendezés a Soroksári Textilművekben 1954-ben. Ettől kezdve tempósabbá váltak az események, előbb a Budapesti Nemzetközi Vásáron mutatták be a berendezést, utóbb pedig a Brüsszeli Világkiállításra is beneveztek.

Érdekes módon 1956 forradalma sem okozott komolyabb megtorpanást a találmány karrierjének útjában. Pedig okozhatott volna, mert Heller László életében először és egyben utoljára a politika színpadjára lépett. Kari professzori képviselőként beválasztották a Műegyetem Forradalmi Bizottságának tagjai közé. Részt is vett több gyűlésen és megbeszélésen, de ettől több lényegében nem történt. Így aztán nem volt különösebb akadály annak, hogy 1957–58-ban – a Külkereskedelmi Minisztérium támogatásával – Angliába, az NDK-ba és NSZK-ba, majd Kínába utazzon találmányának értékesítése céljából. Útja eredményesnek bizonyult, mert egy angol céggel kötött megállapodás nyomán Roogley-ben felépülhetett az első nagyobb teljesítményű Heller-Forgó-féle hűtőtorony. Ezzel a találmány – a viharos évek ellenére – révbe ért, a Brüsszeli Világkiállításra is Nagydíjban részesült, s jócskán megnövekedett az érdeklődés iránta.

A légekondenzációs berendezés elterjedése

Az ötvenes hatvanas évtizedforduló jócskán meghozta azokat az eredményeket, amelyekért Heller László és munkatársai évtizedek óta dolgoztak. Először Nyugat-Európában és a szocialista országokban találtak komolyabb érdeklődőket, de a külkereskedelmi vállalatok közvetítésével a vízszegény arab országokba, de Iránba és Kasmírba is eljutottak a komoly árbevétel eredményező berendezések.

Figyelemre méltó, a korra jellemző üzleti szervezési modell alakult ki. Adott volt egy műegyetemi professzor, aki az Energiagazdálkodási Intézet műszaki

Heller László szobra a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen

vezetőjeként kezében tartotta a szálakat. Az Intézet első számú terméke – évtizedekkel Heller 1980-ban bekövetkezett halála után – a Heller–Forgó-féle hűtőtorony légkondenzációs berendezése lett és maradt. Az intézetben folyamatosan bővülő létszámú tervezőgárda dolgozott, amely mintegy garanciája volt a folyamatos fejlesztésnek.

Az üzem Sztálin haláláig főleg töltényeket, vagy ahogy a gyárban nevezték, „vázákat” gyártott. Nagyon jól jött egy békés termék befogadása és előállítás.

Maguknak a berendezéseknek a gyártása Jászberényben zajlott. Az 1952-ben létesült üzem Sztálin haláláig főleg töltényeket, vagy ahogy a gyárban nevezték, „vázákat” gyártott. A hadicélú termelés térvesztésével viszont nagyon jól jött egy békés termék befogadása és előállítás, amire a gyár akkori vezetői: Gorjanc Ignác igazgató és László Károly főmérnök szinte azonnal rácsaptak. Az első években több száz szakképzettséggel nem rendelkező nő számára adott biztos munkát a távtartó gyűrűk kézi munkával való felhelyezése, később a gyártás tökéletesítésével lényegesen kisebb számú betanított munkásra lett szükség. Komoly, rangos feladatokat teljesítettek a gyár mérnökei, akik – többek között – az egykori Szovjetunió országaiban, Törökországban, Iránban, Kínában és az Amerikai

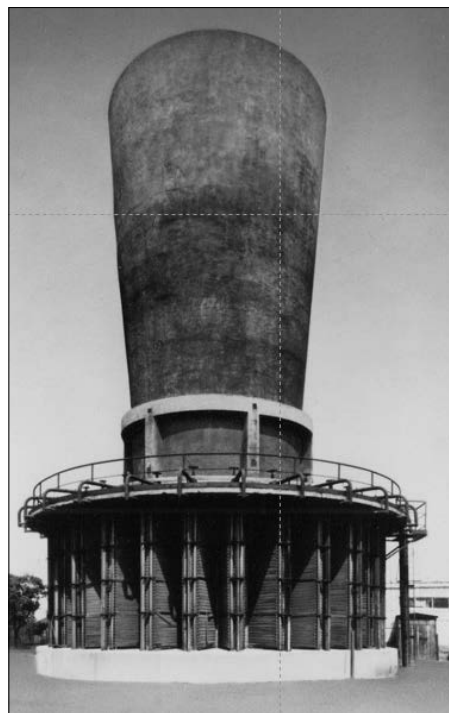
Egyesült Államokban irányították és vezették a termékek összeszerelését és üzembe helyezését. Esetenként – különösen a kezdetekben – úgy, hogy semmiféle vagy mindössze néhány szavas nyelvtudással vágtak neki a feladat teljesítésének.

Heller László esetében egy további rendhagyó elemet lehet kiemelni. Ő abban a szocialista érában volt tehetős és gazdag ember, amikor ezt a hatalom elvileg nem szerette. A Rózsadombon lakott – habár ezt nem akadémikusi rangjának vagy vállalatvezetői jövedelmének köszönhetette – mégis vadonatúj fehér Mercedesszel járt, amelybe időnként tanítványai is beülhettek. A *Nehéz emberek* című filmben tett nyilatkozata szerint jövedelme ugyan nem érte el Kodály Zoltánét, de annak közelében járt. A Kidén született Kovács András filmrendező szerint ez az akkoriban nagy visszhangot kiváltó film úgy kapott zöld jelzést, hogy maga Kádár János is jelen volt az előzetes bemutatóján. Maga a film több újítás és találmány hasznosításának kálváriáját örökölte meg. Heller László maga elsorolt ugyan néhány feltoluló nehézséget, de némi humorral megoldott türelmet tanúsított. Neki magának rendkívüli népszerűséget hozott a szereplés: a korabeli képes magazinok, a *Film Színház Muzsika* és az *Új Tükör* készítettek vele interjú- vagy más vezető anyagot. Legmeglepőbb talán az volt, hogy a népszerű *Ludas Matyi* is címloldalán foglalkozott ezzel a filmmel, a vele foglalkozó cikkben pedig Jean-Paul Belmondo és Sinkovits Imre társaságában emlegették a professzort.

Halála és utóélete

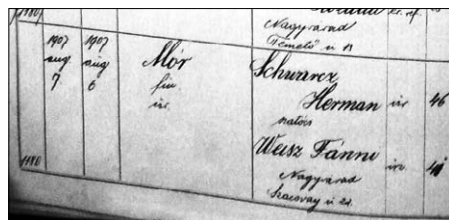
1980. november 8-án hunyt el Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia, a Műegyetem, az Energiagazdálkodási Intézet és az Energiapolitikai Világkonferencia írták alá a gyászjelentést. Nincs információ a családtagok jelenlétéről, özvegyének a jászberényi származású Kun Ilonának neve sem szerepelt a gyászjelentésen. Négy évvel később ő is elhunyt, temetéséről Heller László bátyja és unkatestvérei gondoskodtak. 1990-ben a hagyatéki eljárás lezárása után a hátra maradt vagyon feléből Heller László Alapítványt tettek tehetséges egyetemi hallgatók számára. Az alapítványt Charles W. és Steven A. Heller mellett egykori tanítványai: Jászay Tamás, Bakay Árpád és Garbai László jegyeztették be.

2007-ben – születésének 100. évfordulóján – a Műegyetem Gépészeti Karán és

Az 1954-ben, a Soroksári Textilművekben felállított torony

a privatizált utódszervezetnek minősülő GEA épületében avattak szobrot a professzor emlékére. A kegyeleti aktusok mellett figyelemre méltó, hogy a mai utódszervezet az ENEXIÓ Kft. referenciaként kezeli, sőt honlapján is megjeleníti az 1940-ben szabadalmaztatott Heller Systemet.

Heller születésének anyakönyvi bejegyzése

Jegyzetek

- <https://www.gpk.bme.hu/Alumni/images/gepeszkar/doku/2016/heller015.pdf>
- Uo.
- <http://www.szellemitulajdon.hu/cikkek/276/hires-magyar-feltalalo-paros%3A-heller-laszlo-es-forgo-laszlo.html>
- Sályi László: Helyreáll a jogbiztonság az ipari jogvédelem területén – *Magyar Ipar*, 1947. december 10. 5-6 oldal
- Erről az időszakról interjú készült: Hlavacska András, Kaszab Árpád, Szabó Benjámín, Szappanos Ferenc és Tavasz Ferenc mérnökökkel és László Károlynéval. Batalka Krisztina, Bojtos Gábor és Kinyik Apollónia levéltárosok az adatok feltárásához nyújtottak segítséget. Szíves közreműködésüket ezúton is köszönöm.

Nászta Katalin |

Műsorfüzet-lapozó

Az alábbi Saszet Géza jegyzetet abban találtam, ami a Harag György rendezte Tomcsa Sándor: Műtét című darabja alkalmából készült.

Kolozsváron jártam, és egy kedves szín- házserető házaspártól nagy csomag régi műsorfüzetet nyaláboltam fel, amit eljuttattam a Szabédi László Em- lékházba. Ott fogadják – amíg még van helyük – a régi kéziratokat, könyveket. Nem zárkóztak el a mi rakományunk- tól sem. Először azt gondoltam, lesz pár darab, amit magamhoz veszek, de an- nál sokkal több volt. Nem tudtam volna tárolni sehol. Amennyit bírtam belőlük, lefotóztam, hogy majd ollózik belőlük... és beleragadtam az emlékekbe... De rég volt, Istenem! Miközben csak a tegnap történt!

Ültem és ittam Saszet Géza szavait a színházról, az irodalomról, és büszke voltam, hogy bejáratos vagyok a könyv- tárba, ahol dramaturgként tartózkodott. Mennyezetig tömve régi iratokkal a pol- cok... Versek, irodalom terén is felnéz- tem rá, emlékszem az örömére, amit a *Bizonyság* című verseskötete kiadása jelentett számára. Meg is volt, meg is van, mégsem találom. Pedig milyen jó lenne idézni belőle most!

Ellenben olvasom a műsorfüzeteket, van köztük marosvásárhelyi, nagyvá- radi, szatmári, sepsiszentgyörgyi és természetes sok kolozsvári előadás- ról. És mennyire gazdagok! Akkor fel sem tűnt, dúskáltunk a hosszabb léleg- zetvételű cikkeket, bemutatásokat tar- talmazó műsorfüzetekben. Sokszor ott lehetett leírni azt, ami az előadások- ból kimaradt, vagy nem biztos, hogy a színpadon nyilvánvaló volt... Egy-egy előadás, bemutató kapcsán nem csak az adott darabról, szerzőről, de az új tagokról vagy éppen ünneplésre méltó színészekről, előadásaikról is képeket közöltek – valóságos kis kincsesbánya mindegyik.

Az alábbi Saszet Géza jegyzetet abban találtam, ami a Harag György rendez- te Tomcsa Sándor: *Műtét* című darab- ja alkalmából készült. Sok képpel az előadásban játszó színészekről, írások

Tomcsától, és róla, Kántor Lajos cikke Harag György rendezéseiről – és Már- ton Jánosról egy laudáló cikk Saszet Gézától.

Ha belegondolok, akkor élte-ját- szotta-rendezte fénykorát, amikor én kamaszként, majd felnőtt fiatakként majdnem minden előadást láthattam. Tulajdonképpen ezeken nőtt fel az én korosztályom.

Lefotóztam Saszet Géza cikkét s a képeket, amelyek Márton Jánosról, az előadásokról szólnak, a színésztársai- t, akiket bámultunk. Jó emlékezni. Ami ma érték a szememben: humora, jó íz- léssel, szeretettel komponált szövege, amivel kalapot emel Márton János mű- vészete előtt, visszaidézi azokat a boldo- gan nyomorúságos időket, mikor még sokkal több mindennek tudott örülni az ember. Persze, fiatal volt, persze, előtte volt az élet – amikor olyan természetes minden, ami körülvesz... Pedig micsoda meghurcoltatásokon kellett keresztül- mennie Saszet Gézának is! De erről nem beszélt az ember, csak suttogva, csak ti- tokban, inkább örült annak, amit meg- tehetett. Mint például Márton Jánosról írni, vagy egy verseskötetet kiadni...

Saszet Géza filozófiai író, költő, dra- maturg idén töltötte volna a 90. élet- évét. Érhatvanban született 1929. már- cius 8-án, Nagyváradon halt meg 2013. április 26-án. Márton János színműíró, színész, rendező, író 98 éves lenne nem- sokára. Ő Zetelakán született 1921. júni- us 4-én és Kolozsváron hunyt el 1998. május 31-án.

Márton János

Aki sokáig beszélget Márton Jánossal, hamarosan köddé válhatnak földraj- zi fogalmai, mert a földgolyó köldöke nem ott van, ahová az írástudók he- lyezték, sem Mekkában, mely felé az igaz hívők arca borulva imádkoznak,

Márton János színész, rendező (1921–1998)

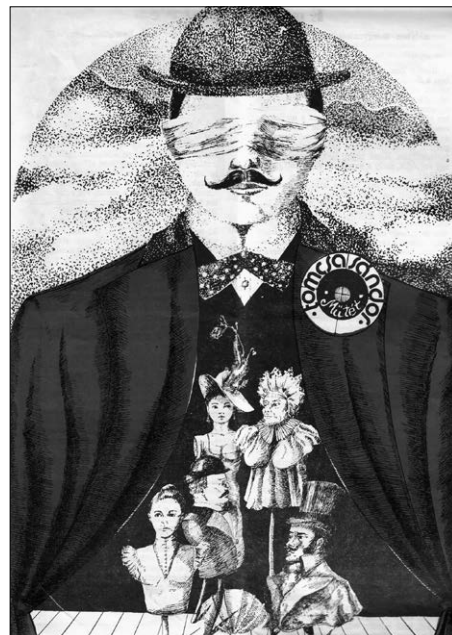
hanem Zetelakán. Így a világ két részből áll. Nevezetesen Zetelakából, melynek kapcsolt részei még Farkaslaka, ahol Tamási Áron született, Székelyudvarhely meg az egész Hargita. Ide tartozik még Kolozsvár is. Ezt a móríngot ő szerezte meg Zetelakának pusztán azzal, hogy ideköltözött. Pontosabban fogalmazva: feljött jogból szigorlatozni, és felcsapott színésznek. Ami Zetelakán és a színházzal kapcsolatban kívül esik, az a világ többi része. Így aztán abban sincs semmi csodálatraméltó, ha ő Kolozsváron is Zetelakán van, csak éppen nem ahajt, hanem ehejt. Amikor megkérdeztem: ha nyugdíjba megy, visszaköltözik-e Zetelakára? – azt mondta: Kolozsvárt egyenesen azért találták ki, hogy az ember próféta lehessen a saját hazájában. És ennek én vagyok az élő tanúja, mert az egyik székelyföldi turnén, Zetelakán jártunkban a kisbíró így hirdette meg az előadást: „Emberek! Ma este itt játszik a kolozsvári színház Márton János főszínesszel, oszt mindenki jöjjön el, nehogy szégyenben maradjunk!” Anekdotákba kívánczó történetek veszik körül, melyek csak annyiban különböznek egy anekdotától, hogy igazak. Fejébe vette, hogy szülőfalujában állandó képzőművészeti tárlatot rendez mai festők műveiből. Székely furfanggal rimánkodta, koldulta, követelte ki, ingyen, képzőművész ismerőseitől, sőt ismeretlenektől is hozzá képeket és szobrokat, míg arra ébredt, hogy Nagy Imre, Mohi Sándor, Benczédi Sándor művei ott porosodnak a néptanács valamelyik elhagyatott helységében. Szinte egymagának kellett az egész tárlatra való anyagot a kultúrház falára kiaggatnia. Az elnök pedig zsebre vágta

a példamutató kezdeményezésért kijáró dicséretet. Azt hiszem, ez egyike az első falumúzeumoknak az országban – modern képekkel. Bárki megtekintheti. A színpadon kívül annyira egyszerű, visszavonult életet él, hogy az már rejtőzködés. Büszkén mesélte el, hogy sikerült egyszer soron kívül, „protekciósan” csirkét kapnia, mert az elárusító össze tévesztette egy orvossal. Az az elárusító biztosan soha nem járt színházban, és nem tudhatta, hogy azzal az emberrel áll szemközt, aki még kezdő színészként, Szentgyörgyi István után elsőként játszotta el Tiborc szerepét ugyanabban a kopott szűrben, melyben a mai napig sem szabad más szerepet játszani, és azzal a szűrrel a nagy színész-apostol elől nehéz hitvallását is magára öltötte szerepkörével együtt.

Hogy én is igazságtalan legyek hozzá, nem fogom szerepei sorát idézni a Vörösmarty halhatatlan *Csongor és Tündéjében* játszott Balgától (erre a szerepre szerződtette Szentimrei Jenő a színházhoz) Svejkiig, vagy Zajtai uramig *A feleskei* nótáriusban, félek, nyert úgynek kívánnék fogadatlan prókátora lenni. Hadd mondjam el mégis, hogy édesanyját szerettem volna valamiképpen megengesztelni azért a csalódásért, hogy prókátornak szánt fia csak színész lett, s annak – csak a falu meg ne tudja – a leghitványja, mert örökké rongyos ruhákban jelenik meg a színpadon, s amikor a Tiborc szerepében meglátta, majdnem elsírta magát, milyen nyomorban tengődik elbitangolt gyermeke. Csak akkor engesztelődött meg, amikor a feleskei nótárius szép magyaros dolmányában megnézhettem: „Most már jól van fiam! Látom, mégis csak vitted valamire!”

„Emberek! Ma este itt játszik a kolozsvári színház Márton János főszínesszel, oszt mindenki jöjjön el, nehogy szégyenben maradjunk!”

Nem csak szerepek légiója áll mögötte, hanem az örökös kifejezési vágya a szolgálat legnemesebb értelmében. Harmincöt éve fogalmazza meg itt Kolozsvár-Zetelakán a színházzal legszebb hitvallását szerepeiben, rendezés közben és írásaiban is. Miért hallgatnánk el, hogy elsőként vállalkozott rá, hogy megjelenésre váró kötetbe gyűjtse a színházzal kapcsolatos anekdotakincset. Azt hiszem, ars poétikáját Jászai Mari

Tomcsa Sándor *Műtét* című három felvonásos vígjátékának műsorfüzete

fogalmazta meg, Szigeti József szavaival: mindig a legutolsó sorban ül, vagy álló embernek játsszál. Akkor talán a legelső sorban ülők is megértene. Ehhez viszont az kelletik, hogy a nézőtér a legutolsó sorig megteljen. És mindig, mindenütt megteljen, amikor Márton János játszik, vagy rendez.

Van még egy csodálatos tulajdonsága: furcsa módon ért hozzá, hogy maga körül mindenkit szóra bírjon, úgy, amint játék közben szóra bírja az emberi sorsokat, indulatokat és érzéseket, szóra bírja a közönség lelkét, hogy pompázzék és illatozzék, mély gyökerekkel szívja magába az anyaföld életető nedvét. Azt hiszem, a legmodernebb fogalmak között is csak az mozgatja meg alkotó képzeletét, ami az anyaföld szolgálatában áll. Nekem is szerencsém adódott elbeszélgetni vele.

A vége az lett, hogy szóra bírt engem is.

Saszet Géza

(Tomcsa Sándor *Műtét* című három felvonásos vígjáték műsorfüzetéből, Kolozsvári Állami Magyar Színház, 1982/1983-as évad.)

*

Külön köszönetem Bartha Katalin Ágnesnek, aki elkalauzolt, Dr. Széman Péternek, aki befogadta, a Kékedy-Nagy házaspárnak, aki nem hagyta elveszni ezt az értékes színháztörténeti anyagot. Nem utolsósorban Lovász Rózsának, a Kolozsvári Állami Magyar Színház nyugalmazott ügyelőjének, ő ismeretett össze a színházi emlékeket őrző batyu tulajdonosaival.

Kájoni János 390

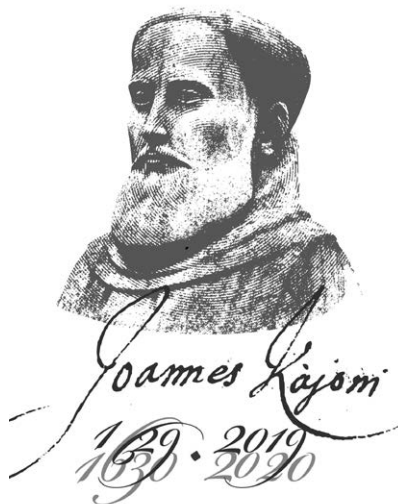
Kájoni János igazi polihisztor volt, sokoldalú tudományos és művészeti munkássága méltán emelte őt Erdély nagyjai közé. Emlékezünk rá, mint 17. századi Ferences rendi szerzetesre, zeneszerzőre, orgonaművészre és -készítőre, botanikusra, építészre, nyomdászra és könyvkiadóra, viszont ma is időszerű munkásságáról, hagyatékáról és személyéről még mindig vajmi keveset tudunk.

A Kájoni 390 emlékévet a Csíkszeredai Régizene Fesztivál szervező csapata, a Hargita Megyei Kulturális Központ (HMKK) munkatársai kezdeményezték, annál is inkább, hogy a fesztivál maga is valamilyen épp egy ilyen évforduló kapcsán fogalmazódott és született meg. Ez idő tájt Miklóssy Vári Vilmos, mint botanikus, muzeológus a Mikó-vár falai között Kájoni János *Magyar Herbáriumát* (1656–1673) dolgozta fel, majd a herbáriumhoz kapcsolódó kiállítást szervezett, és ahhoz hívott zenészeket, akik 1979. szeptember 20-án *In memoriam Joannis Kajoni* címen emlékhangversenyt tartottak. Ezt követően mondhatni már adott volt a következő lépés: „ez a régizenélés legyen több egy koncertnél, váljon a régizene fórumává, hiszen igényli a város, és lelki erőforrása lehet előadónak, hallgatónak egyaránt.” (<http://www.barozda.hu/index.php?menu=13>)

Kájoni szellemisége végigkísérte a Régizene Fesztivált, így születésének 390. évfordulója alkalmából idén márciusban egy olyan emlékévi kezdődött, melynek célja fokozottabb figyelmet irányítani Kájoni munkásságára, örökségére, az általa közvetített egyetemes értékekre. Az emlékévi két évet ölel fel, ugyanis a szakemberek szerint nem tisztázott Kájoni születésének pontos éve, ám ez egyben lehetőséget ad arra is, hogy minél többen bekapcsolódjanak a mozgalomba. Olyan közösségi és kulturális események zajlanak az év folyamán, mint kiállítások, szakmai konferencia, koncertek, diákvetélkedők, előadások, filmvetítések, gyógynövénynap, interaktív foglalkozás gyerekeknek. A rendezvényssorozathoz ugyanakkor közösségszervezők, iskolák, polgármesteri hivatalok, egyesületek, de akár magánszemélyek is csatlakozhatnak olyan eseménnyel vagy kezdeményezéssel, amely az emlékévi céljához illeszkedik.

Ferencz Angéla, a HMKK menedzsere elmondta, a Kájoni Emlékév gondolata már akkor megfogalmazódott bennük, amikor a Csíkszeredai Régizene Fesztivál alapításának kerek évfordulóján gondolkodtak, amely 2020-ban lesz. „Tudjuk, hogy a Kájoni-emlékezet ihlette a fesztivál létrejöttét, erről számos bejegyzés, emlékező írás tanúskodik. Arra gondoltunk, hogy születéséhez kapcsolódóan szenteljünk egy egész esztendőt arra, hogy minél többet megtudjunk róla, a korszakról amelyben élt, és felmérjük örökségét. Mindezt nem tudtuk volna egy fesztivál keretében megvalósítani, de így kellő idő, téma és partner adatik az alapos munkához. Örömmel kapcsolódtak felkérésünkre szakértők és intézmények, és sikerült megfogalmazni a közös célt: interdiszciplinárisan közelíteni és mutatni be a sokoldalú Kájoni János személyét, hatását kora művelődéstörténetére, együttműködésben, a bekapcsolódás és közös gondolkodás, tervezés örömeit megélve. Ma számos intézmény viseli az ő nevét, sokszor hivatkozunk rá, azt gondolom, jó példa a mai kor emberének az ő munkássága” – hangsúlyozta az intézményvezető.

Idén számos rendezvény kapcsolódik az Emlékévhez: koncertek, szakmai tanácskozások és előadások, kiállítások, filmvetítések és vetélkedők, a szervezők igyekeznek bevinni minél szélesebb réteget. „A Régizene Fesztivál témáját is ez határozza meg: a fesztivállal egy időben zajló Régizenei Nyári Egyetem orgonakurzusa az ogonaépítő és orgonista Kájoni előtt hajt fejet, előadásokban idézzük fel alakját, a tananyag is a zenei örökségére épül, mint ahogy a fesztiválon fellépők is valamennyien reflektálnak Kájonira. Izgalmas a felkészülés időszak, mind a fellépők, mind a szervezők részéről, kutatási és tanulási folyamat, és reméljük, hogy ritka zenei és kultúrtörténeti élményben lesz része a közönségnek” – összegezte Ferencz Angéla.

A Codex régizene együttes és a Passeggio táncegyüttes előadása a 9. Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a Joannes Kájoni 390. emlékévé keretében.
 Forrás: A Csíkszeredai Régizene Fesztivál honlapja.

